

MAJOROS MÁTÉ

Marcus Annaeus Lucanus: *A polgárháború*

2. könyvének fordítása

Az alábbiakban Marcus Annaeus Lucanus Bellum Civile (Pharsalia) c. epikus költeménye második könyvének jegyzetekkel ellátott verses fordítása olvasható.

Kulcsszavak: Marcus Annaeus Lucanus, *Pharsalia*, *Bellum Civile*, eposz, ezüstkor, polgárháború, Caesar, Pompeius

Marcus Annaeus Lucanus: *A polgárháború*

2. könyv

1–15. Panaszkodás az isteneknek, amiért lehetővé tették a jövő ismeretét; 16–42. Rémület Rómában. Az asszonyok siránkozása; 43–66. A férfiak siránkozása; 67–233. Egy idős férfi visszaemlékezése a Marius és Sulla idején lezajlott polgárháborúra; 234–285. Brutus az éj leple alatt felkeresi Catót, és tanácsot kér tőle; 286–325. Cato azt válaszolja, hogy követni fogja Pompeiust, és Brutusnak is ugyanezt javasolja; 326–349. Marcia, Cato volt felesége visszatér korábbi férjéhez Hortensius sírjától; 350–379. Marcia feleségül megy korábbi férjéhez második alkalommal is; 380–391. Cato jelleme; 392–438. Pompeius visszavonul Capuába. Az Appenninek vízrajza; 439–477. Caesar lerohanja Észak-Itáliát. Libo, Thermus, Sulla, Tarus, Lentulus és Scipio menekülése; 478–525. Domitius Ahenobarbus szembeszáll Caesarral Corfiniumnál, a város polgárai azonban kiszolgáltatják neki. Caesar, akarata ellenére, szabadon bocsátja Domitiust; 526–595. Pompeius beszéde csapataihoz; 596–609. Visszavonulása Brundisiumba; 610–627. A város fekvésének leírása; 628–649. Pompeius Ázsiába küldi fiát, Cnaeust, hogy a keleti népek segítségét kérje. Ő maga is Épeirosba készül; 650–679. Caesar Pompeius nyomába ered és Brundisium kikötőjét lezárva igyekszik elvágni őt a tengertől; 680–703. Pompeius nagy nehézségek árán elhagyja Itáliát és Épeirosba menekül; 704–736. Caesar bevonul Brundisiumba.

- Ég dühe feltárult, s a világ is előre jelezte,
háboru lesz, és szörnynevelő káosszal a dolgok
rendjét s törvényét lecserélte a látnoki kozmosz,
és hirdette a bűnt. Mért láttad jónak, Olympos
5 főnöke,¹ gondokkal szaporítani a nyugtalan embert,
hogyan megtudja, mi baj készül, szörnyű jelek által?
Vagy sikerült a világnak, hogy a tűz kialudt, még
friss földet meg nyersanyagot foglalva bevésni
kőbe a rendszert, mindenhol megszabni a törvényt,
10 korlátozva magát is, majd a világnak előre
elrendelt idejét végleg részekre tagolni;
vagy nincs semmi kiszabva: a véletlen vakon ödöng,
térül-fordul, a pillanat az, mi uralja az embert;²
bármilyen is fogsz, tedd meg azonnal; az emberi elme,
15 hogy mi jövend, sose lássa: ha fél, fűthesse reménység!³
Így, hogy látták, mily rontást fog mérni az égi
teljesedés a világra, sötét törvényszünet állt be
városszerte;⁴ s mind a nemest plebejus⁵ ruha rejti,
s lictori vesszőt⁶ nem kísér bíborszínű köntös.⁷

¹ Ti. Iuppiter (gör. Zeusz) Saturnus és Rhea fia, Neptunus és Pluto fivére, Iuno testvére és férje, a legfőbb római istenség, valamint az Olymposon lakó görög istenek feje, az ég, a harmat, az eső, a hó, a villám, a mennydörgés ura, az egész természet és minden istenek atyja, továbbá az állam és a család főistene és őre.

² Vagyis, ahogy a sztoikusok tanítják, minden dolog szükségszerűségből fakad, míg az epikureusok tanítása szerint minden csak a véletlen műve.

³ A költőnek ez az imája, ti. hogy ne lássuk előre a minket fenyegető szerencsétlenségeket, visszautal azokra a zavargásokra, amelyekben a rómaiak az első könyvben említett csodák miatt szenvedtek. Ezekre ugyanis úgy tekintettek, mint valami szörnyű csapás biztos jeleire, amelyek hirtelen fognak rájuk szakadni az istenek büntetéséből.

⁴ Az igazságszolgáltatás felfüggesztését Rómában csak a legnagyobb veszélyhelyzetek idején hirdette ki a *senatus* és a *magisterek*.

⁵ A köznéphez tartozó nemtelen polgárok. Negatív konnotációban a pórnép, az aljas tömeg.

⁶ Ilyen vesszőket vittek a *lictorok* (tisztviselői közszolgák) a legfőbb tisztviselők előtt, egyrészt, hogy az általuk kihirdetett büntetést végrehajtsák, másrészt pedig a hatalom és a büntetőjog jelképeként.

⁷ A bíborszegélyű köntös vagy kelme átvitt értelemben utalás a nagyobb méltóságokra.

- 20 Még elfojtották a panaszt, keblükben a néma
fájdalom örvénylett. Épp így hallgatnak a döbönt
házak a gyász elején, végtisztesség amikor nem
jár ki a testnek még,⁸ s szolgálóit kusza hajjal
még nem készíti úrnőjük dühös ütlege sírni,
- 25 még a hülő testet karjával ölelgeti egyre:
holtában düledt szemeit, s élettelen arcát;
még nem fáj neki, ám nem fél már: őrzí szoborként,
és bámulja baját. A korábbi ruháit az asszony
eldobja, s leigazza a gyász tömegével a szentélyt:
- 30 hinti az isteneket könnyekkel ez, az veri keblét
durva talajhoz, a szent küszöböt koszorúzza kibontott
fürtje ziláltan, az isteneket hívják könnyörögve,
s fárasztják fülüket, mi a sűrű sirámra süket már.
Ám nem téged kért mind, Fenndörgő, leborulva:
- 35 egymás közt szétoztották, és mindegyik isten
oltáránál volt anyasírás. Összekaristolt
arccal, könnyek közt, kék karral mondja az egyik:
„Most, ó, gondterhelt anya – szól –, üsd kebled ökölled,
most szaggasd hajadat, fájdalmaidat ne odázd el,
- 40 s végső bajra ne mentsd! Most még van sírni esélyünk,
míg a vezérek közt a szerencse inog; ha egyik győz,
örvendeznünk kell.” Így bujtja magát fel a gyászra.
S férfiak is, kik a harcra s az ellenségre vadásznak,
méltán zúdítták zordon mennyekre keservük.
- 45 „Ó, nyomorult sors! Mért nem a pun vész ifjai voltunk,
mért nem Cannae⁹ és Trebiae¹⁰ idejére születünk!

⁸ A halottak búcsúztatása meghatározott szertartás szerint zajlott. Vergiliusnál Aeneas így búcsúzik Pallastól: „Üdv, kedves Pallas, kedves már nékem örökre, / ég veled, íme, örökre!” Vö. Verg. *Aen.* 11, 97–98. (ford. Kartal Zsuzsa). Lucanus itt arra a szokásra utal, amit a rómaiak *conclamatiónak* neveztek; ez azoknak a személyeknek az ismétlődő, hangos kiáltása volt, akik azért várakoztak a haldokló ágya körül, hogy megpróbálják még egy kicsit visszatartani távozó lelkét. Ezt hét napon át ismételték, utoljára akkor, amikor a testet a halotti máglyára helyezték. Ekkor nyilvánították hallottnak, és mondták ki végül, hogy *conclamatum est*, ami azt jelentette, vége van, már nem maradt reménye az életre.

Isteneink, békét nem kérünk: dühre a barbárt
és vad városokat most gyújtsátok; fel a fegyvert,
föld; médek¹¹ hadirendje masírozzon le a perzsa
50 Susából,¹² adj Massagetáknak¹³ utat, scytha¹⁴ Ister,¹⁵
északi végekről árássa a szőke suebust¹⁶
Albis¹⁷ s vad Rhenus¹⁸ forrása; legyünk mi az ellen

⁹ Város Apuliában, az Aufidus (ma: Ofanto) és a Vergellus (ma: Vergello) folyók közeliében, a mai Cannes. Arról a csatáról nevezetes, amelyet a rómaiak L. Aemilius Paulus és C. Terentius Varro *consulok* vezetése alatt Kr. e. 216-ban Hannibal ellen elvesztettek. A veszteség Polybius szerint holtakban és sebesültekben körülbelül 70 000 főre tehető, 10 000-en pedig fogságba estek. Pár ezren Canusiumban verődtek össze utána, Varro pedig 70 lovassal Venuciába menekült. Hannibal mindössze 6000 embert veszített.

¹⁰ Folyó Észak-Itáliában, ami Placentia (ma: Piacenza) közelében torkollik a Póba. Ma Trebbia. Kr. e. 218-ban Hannibal hatalmas mészárlás közepette ennek partjainál futamította meg L. Sempronius seregét.

¹¹ Ázsiai nép, a költői nyelvben általában jelenti még a perzsákat, parthusokat és az asszírokat is.

¹² Susa (az Ószövétségben Szúza) meleg éghajlata miatt a perzsa királyok téli lakhelye volt, ami Susiana tartományban a Choaspes folyó (ma: Karun) partján feküdt, amelynek tiszta és jóízű vizét a perzsa királyok mindig magukkal hordták. A perzsa királyok téli palotájának helyét ma hatalmas halmok jelzik, amelyekben téglá- és kerámiatöredékek találhatók.

¹³ Ázsiai szkíták vagy tatárok, harcias nép a Kaszpi-tengeren túl, akik az Aral-tóba ömlő Oxus folyó (ma: Amu-darja) forrásának közelében, az Araxes folyótól (ma: Araksz) északra éltek, vagyis nagyon messze az Istertől (vö. 15. lábjegyzet). Lucanus azonban gyakran él ilyenfajta földrajzi szabadsággal. Itt valószínűleg általában érti alattuk az európai és az ázsiai szkítákat. Hérodotosz e név alatt Ázsia összes, a Kaszpi-tengertől keletre élő nomád törzsét érti. Állítólag az volt a szokásuk, hogy megölték és megették idős honfitársaikat.

¹⁴ Mint népcsoport: Európa északi részén és Ázsiában élő több lovasnép közös elnevezése, akik híresek voltak ügyességükről nyilazásban és lovaglásban. Mint égtáj: észak; átvitt értelemben az örök tél, a kegyetlenség és az igazságtalanság birodalma.

¹⁵ A folyót, amelynek egészét ma Dunának nevezzük, a rómaiak a forrásától egészen Bécsig Danubiusnak, onnan a Fekete-tengerig pedig Isternek hívták.

¹⁶ Feltehetően több germán néptörzs vagy népcsoport gyűjtőneve, akik vándorló életmódot folytattak. Helyüket nem sikerült pontosan megállapítani, de hozzávetőlegesen valahol a mai Mecklenburg-Elő-Pomeránia területén élhettek.

¹⁷ Germania rómaiak által ismert legkeletibb folyója volt (ma: Elba). Tacitus szerint a hermundurok (germán néptörzs az Elba mentén) vidékéről eredt. A rómaiak először

minden népnek: a polgárharcból mentsen az isten!
Innen dák,¹⁹ onnan geta²⁰ nyomjon; az egyik ibérnek,²¹
55 másik a parthus²² puzdra felé fordítsa a zászlót;
Róma, kezed szabadon ne maradjon! Vagy ha az égnek
tetszik, hogy pusztuljon a római név, az egész menny
gyúljon lángra, s zúdítson villámot a földre!
Feldühödött Atya,²³ sújtsd le a két pártot, s vezetőit,
60 még mielőtt rászolgáltatnának! E rengeteg új bűn
fog majd arról dönteni, hogy ki uralja a várost?
Belvillongást szítani, hogy ne uralja egyik se,
kár volt!” Honszeretet haldoklón ily panaszokban
tört ki. Szegény atya öngondjával küszködik éppen:
65 gyűlöli súlyos öregségének hosszú mivoltát,
és új polgárharcra megőrzött évei számát.
Majd egyikük példát hoz a rettenetes remegésre:²⁴

Kr. e. 9-ben érték el ezt a folyót, és Kr. e. 3-ban keltek át rajta először Domitius Ahenobarbus alatt.

¹⁸ A Rajna folyó Gallia és Germania között.

¹⁹ A dákok a Dunától északra fekvő Dáciát lakták, ami a Tibiscustól (ma: Tisza) keletre a Tyras (ma: Dnyeszter) folyóig és a Pontus Euxinusig (ma: Fekete-tenger) terjedt, északi határát a Kárpátok, délről az Ister (ld. 15. lábjegyzet) választotta el Moesiától. Magában foglalta tehát a mai Magyarország tiszántúli részét, egész Erdélyt, Havasalföldet, Besszarábiát, Moldovát és Bukovinát. A gétákhoz hasonló népcsoport volt, akikkel azonos nyelvet beszéltek. Augustus uralkodása alatt ez a harcias nép átkelt a Dunán, és miután Róma szövetségeseit legyőzték, Augustus tábornokai verték vissza őket. Domitianus uralkodása alatt arra kényszerítették a rómaiakat, hogy adók fizetésével vásárolják meg a békét. Végül Traianus hódította meg őket.

²⁰ Trák nép a Dunától északra. Feltehetően a dákokkal rokon népcsoport. A Római Birodalom későbbi korszakaiban országukat a Baltikum déli partjairól bevándorolt gótok szállták meg. Emiatt a gétákat és a gótokat gyakran tévesen ugyanannak a népnek tekintették. A géták rabszolgákat szállítottak Görögországba és Itáliába. Terentius drámaiban Geta mint ravasz szolga szerepel. Davus hasonlóképpen dák rabszolgát jelent, aki ugyancsak a latin komédia egyik típusfigurája.

²¹ Hispania lakóit görögül ibérneknek nevezték, akik az Iberus (ma: Ebro) folyó közelében, a terület északkeleti részén éltek.

²² Harcias nép Belső-Ázsiában (Perzsia északi részén), akik kitűnő lovasok és félelmetes íjászok voltak.

²³ Ti. Iuppiter (ld. 1. lábjegyzet).

„Épp ilyen örületet támasztott akkor a sors – szólt –,
 mint amikor, miután teutont²⁵ s Libiát leigázta,
 70 száműzött Marius²⁶ posványos káka közé bújt.²⁷
 Tócsamezők és tág mocsarak védték meg az aggot,
 kit, Fortuna,²⁸ te nem pártoltál, és kit a szennyes
 börtön vasfoga, mocsában fürdetve, emésztett.
 Sorsa előbb büntette, hogy aztán consuli²⁹ díszben

²⁴ A költő itt, hogy érzékeltesse a polgárháború szörnyűségeit, egy öregember – aki fiatalon maga is átélte a Marius és Sulla közti háború vészterhes időszakát – szájába adja a történetek elbeszélését, felidézve annak borzalmait. A két jelenlegi hadvezér, Caesar és Pompeius valójában Marius és Sulla szellemi örököseként jelenik meg a költeményben.

²⁵ Germán néptörzs, amely a kimberekkel együtt lerohanta Itáliát, és hatalmas pánikot keltett Rómában, amíg Marius le nem győzte és csaknem egészen ki is irtotta őket: Aquae Sextiae-nél (ma: Aix) aratott végső győzelmet a teutonok és az ambrónok egyesített erői felett. Egyes beszámolók szerint ebben a csatában 200 000 ember esett el és 80 000 esett fogságba.

²⁶ Caius Marius (Kr. e. 157–86), római hadvezér, aki Iugurthát és a kimbereket is legyőzte. Sulla ellenfele és a néppárt vezetője volt. Politikai pályafutása alatt hétszer nyerte el a consulságot. Amikor Sulla Róma ellen indult és a várost elfoglalta, Marius egy időre Afrikába menekült. A mithridatési háború alatt pártja megerősödött, és visszatérését követően kegyetlen bosszút állt, különösen Sulla személyes barátain, majd Cinnával mindenféle választás nélkül magukhoz ragadták a consuli hatalmat. Pár napra rá azonban Marius meghalt, Kr. e. 86. január 13-án. A költemény szempontjából érdemes megemlíteni Caesarral való kapcsolatát, amelyről Plutarkhosz is megemlékezik: „[Marius] a Caesarok előkelő családjából származó Iuliát vette feleségül. Iulia annak a Caesarnak volt nagynénje, akiből később Róma legnagyobb embere lett [...]. Talán ez a rokoni kapcsolat magyarázza meg, miért választotta Caesar példaképül Mariust.” Vö. Plut. *Vit. Mar.* 6 (ford. Máthé Elek).

²⁷ Utalás arra a körülményre, amikor Marius, Sulla bosszúja elől menekülve, a latiumi Minturnae mocsarainak nádasában és iszapjában rejtőzött el, de felfedezték, majd kirángatták rejtékhelyéről, és átadták a minturnae-i hatóságoknak. Bővebben ld. Plut. *Vit. Mar.* 38.

²⁸ A végzet, a sors és a szerencse istennője, aki az emberi dolgokba nem vaktában avatkozik be, hanem aszerint, hogy épp kinek akar kedvezni vagy nem. Itáliában különösen Antiumban (ma: Anzio) és Praenestében (ma: Palestrina) volt szent helye.

²⁹ A *consulok* Rómában a királyság után évenként választott legfőbb tisztségviselők (szám szerint kettő), a köztársaságban a katonai és jogi hatalom letéteményesei, akik kezdetben királyi hatalommal rendelkeztek. Az állam fejeként jogukban állt a népet és a *senatust* összehívni, ezek ülésein elnökölni, egyszersmind mindkét gyűlés végzéseit

- 75 haljon a feldúlt városban meg. Még a halál is
félte e férfiut, ellensége, hiába, a gyűlölt
vért nem tudta kiontani: megdermedt a levágás
pillanatában a kéz, leeresztve erőtlen a fegyvert.
Roppant fényt látott a sötét cellában, a bűnök
- 80 szörnyű isteneit, Mariust, a jövőbelit, és félt
egy hangot meghallva: „Ne érintsd ezt a nyakat, mert
még a sajátja előtt sokak éltét kell a halálnak
adnia; hagyj fel hát a hiábavaló haragoddal!”³⁰
Népetek elpusztításáért bosszura szomjas
- 85 kimberék,³¹ őrizzétek az aggot. E vadszivű férfi,
kit nem az égi kegy és nem a roppant égdühödés véd,
hogy Rómát elpusztíthassa a Sors, elegendő.

és határozatait jogerőre léptetni. Háborúban ők voltak a fővezérek, vezették a sorozást, a katonaszedést, és a hadizsákmány sorsáról is ők intézkedtek. A praetori hivatal felállítására előttük voltak a bírák, az igazságszolgáltatók, továbbá ők kezelték az állam pénzügyeit is. Kezdetben csak patríciusok, később plebejusok is betölthették a tisztséget. A *consulokat* a népgyűléseken (*comitia centuriata*) választották az előző *consul* vagy *interrex* (helytartó, kormányzó) vezetése alatt.

³⁰ Miután Mariust Minurnae-nál elfogták (vö. 27. lábjegyzet), nem tömlöcbe vetették, mint ahogyan a jelen szakaszból látszik, hanem egy Fannia nevű nőre bízta, akiről azt hitték, hogy esküdt ellensége, de titokban a barátja volt. Amíg itt tartózkodott, egy gall vagy kimber katonát küldtek a lakásába, hogy megölje. Ezt követően Plutarkhosznál az olvasható, hogy a „szobának az a része, ahol Marius feküdt, alig kapott világosságot, sőt meglehetősen sötét volt, és állítólag a katona úgy látta, hogy Marius szeme szikrázik a sötétben, és dörgő hangja így szólt a sarokból: »Ember, hogyan merészeled te Caius Mariust megölni?« Erre a barbár eldobta kardját, és kirohant a szobából. Közben csak azt kiáltozta hangosan: »Nem tudom megölni Caius Mariust.« Miután beszámolt a történeletről a lakosságnak, amely részben ettől, részben pedig egy olyan ember iránti szánalomtól vezérelve, aki egykor Itáliát megmentette, elbocsátotta Mariust.” Ld. Plut. *Vit. Mar.* 39. (ford. Máthé Elek).

³¹ A mai Jylland félsziget, illetve Schleswig-Holstein tartományok területén élt népcsoport. A későbbiek folyamán Itáliára támadtak, és kezdetben nagy rémületet okoztak, végül Marius győzte le őket, majd az egész népet több csatában kiirtotta (vö. 25. lábjegyzet). Plutarkhosz így ír róluk: „Valószínűleg valamiféle germán törzsek lehettek az Északi-tenger mellől, tekintettel a férfiak hatalmas termetére és kék szemére, továbbá arra, hogy a germánok nyelvén a ’kimber’ szó rablót jelent.” Vö. Plut. *Vit. Mar.* 11 (ford. Máthé Elek).

- Ellenséges földre sodorta a tengeri vész, és
 vadként űzve üres sátrakban tért nyugovóra,
 90 fekvé Iugurtha³² leverte s kirabolt országaiban, pun
 porba lehajtva fejét.³³ Karthágó³⁴ és Marius sem
 bánja a sorsát, s nem vádolja az isteneket: már
 vesztesek épp ugyanúgy. Ott gyűjti dühét Libiának.
 Szolgahadat szabadít fel, amint a szerencse kegyeltje
 95 lesz ismét, fegyház vad karja letépi a láncát,
 s fegyverré formálja. Kitől nincs távol a bűn már,
 s gátsággal gyarapítja a tábort, az, csakis az kap
 fővezetői jelet viselésre. Egek! De milyen nap
 volt, de milyen nap, győztesként amelyen falainkra
 100 tört Marius, s a halál száguldott vad rohanással!
 Köznéppel pusztul nemes, és kardok kaszabolnak
 szerte: az érc nem nézi, kinek keblébe hatoljon.
 Úsznak a vérben a templomok, ázik bennük a csúszós
 és vörösen fénylő kövezet. Nincs, kit kora megvéd:
 105 élete végén nem bánják az idősnek utolsó
 napját sürgetni, s nem szegni szegény csecsemőnek
 épp elkezdődő éltét, aki fényt sose látott.
 Kisgyermek, hogy halnia kell, mily bűnt követett el?
 Hogy meghalsz, már éppen elég. Sodródik a dühnek

³² Numidia királya, Mastanabal törvénytelen fia, aki a számos vereség ellenére sokáig harcolt a római hadvezér, Metellus ellen. Végül Marius győzte le, amiért diadalmenetben részesítették, Iugurthát pedig tömlöcbe vetették, ahol éhen halt. Bővebben ld. Plut. *Vit. Mar.* 12.

³³ „Karthágó közelében partra szállva Mariusnak Sextilius – aki akkoriban Afrikában volt *propraetor* – egy *lictora* megtiltotta, hogy betegye a lábát Afrikába; erre ő így szólt: »Mondd meg neki [ti. Sextiliusnak], hogy láttad a számkivetett Mariust ülni Karthágó romjain!« E szavakkal Marius találóan vont párhuzamot Karthágó sorsa és a maga változó szerencséje között.” Vö. Plut. *Vit. Mar.* 40 (ford. Máthé Elek).

³⁴ Hajdani város Észak-Afrikában, a mai Tuniszi-öböl partján. Föníciai vagy latin nevükön a pun népek központi városa volt. A monda szerint Dido tírusi királylány alapította a Kr. e. 9. században. Azon a helyen épült, ahol Észak-Afrika partja megközelíti Szicíliát, így a Földközi-tenger mindkét medencéjét ellenőrizhette. A harmadik pun háború végeztével Karthágót Kr. e. 146-ban a *senatus* határozata alapján földig rombolták, területéből pedig megszervezték Africa provinciát.

- 110 árjában ki-ki, mert kutakodni a bűnös után rest.
 Nagyrész, hogy számot szaporítson, esett el, a győztes
 vitt véres szájjal lenyesett főt, kit nem is ismert,
 mert, hogy marka üres, szégyellte. Csak úgy menekültél
 meg, ha adott szád csókot a szennyes jobbra, remegve.³⁵
- 115 Új lobogója mögött a halálnak jöjjön ezer kard,
 züllött nép, hosszú évszázadokért is aligha
 adna ily árat férfiu, nemhogy az aggkori kurta,
 csúf létért, ami tart, míg megjön Sulla.³⁶ A köznép
 veszte miatt ki zokog? S ki térted, akit kibeleztek,
- 120 Baebius,³⁷ és testében izekre szedett, bekerítve
 oly sok kar? Vagy a vést, aki láttad előre, térted,
 Antonius,³⁸ kinek ajka az ősz, csapzott hajafürtjén
 csüngött, vért habzón, mit a zsoldos az ünnepi asztal
 étke közé tett? Fimbria³⁹ sebzett Crassusokat⁴⁰ szelt,

³⁵ Marius azt az utasítást adta a katonáinak, hogy válogatás nélkül öljék meg mindazokat, akiknek az utcán elhaladva nem tiszteleg, vagy akiknek nem ajánlja fel a kezét csókra.

³⁶ Lucius Cornelius Sulla (Kr. e. 138–78) arisztokrata-párti hadvezér, aki legyőzte Mithridatés pontusi királyt. Miután visszatért Rómába, hatalmas vérfürdőt rendezett az időközben Marius és Cinna vezetésével hatalomra jutott néppártiak körében. Hírhedt *proscriptiōi* (azon emberek névsorának kihirdetése, akiket bárki büntetlenül megölhet) révén az ellenpártot teljesen kiirtotta, az így elkobzott vagyont pedig szétosztotta katonái között. Ezt követően Róma feltétlen ura, élethosszig választott *dictator* volt. Pacifikációját követően megerősítette a *senatust*, majd 79 elején lemondott a diktatúráról és visszavonult a közeletből. Életéről bővebben ld. Plut. *Vit. Sull.*

³⁷ Utalás M. Baebius halálára, akit Marius-pártiak kezei téptek darabokra.

³⁸ Híres szónok, M. Antonius, a későbbi *triumvir* nagyapja, akiről Cicero úgy beszél mint a római szónokok egyik legnagyobbikáról. A Marius és Sulla alatt dúló polgárháború során megölték. A katonákat, akiket megölésére küldtek, annyira meghatotta ékesszólása, hogy hajlottak rá, hogy megkíméljék. Végül a parancsnokuk, P. Annius *tribunus* gyilkolta meg, aki Antonius levágott fejét az épp vacsorázó Mariushoz vitte. Marius, miután egy darabig gúnyolódott rajta, megparancsolta, hogy fejét helyezték el a rostrán, vagyis a nyilvános szószéken.

³⁹ C. Flavius Fimbria, Marius és Cinna párthíve, Cicero szerint a „legvakmerőbb és legőrültebb ember.” L. Valerius Flaccus *legatus*aként a Mithridatés elleni háborúban a sereg egy részét fellázította ellene, majd őt magát is megölte. Miután Sulla végül le-

- 125 és száradt a rideg börtön falain tribunus-vér.
 Téged, Scaevola,⁴¹ Vestának⁴² megbecstelenített,
 semmibe vett szentélye s az istennő örökégő
 mécsénél öltek le; azonban a gyenge öregség
 torka csak épp, hogy adott vért, s megkímélte a lángot.
- 130 Consulságot hét évig nyert újra meg újra.⁴³
 Így telt el Mariusnak az élte, kiállt, amivel csak
 sújt rossz sors, mindent, s mindent átélt, mit a jósors
 nyújt, s mindazt, amit enged az emberi végzet, elérte.
 Sacriportusnál⁴⁴ már mily sok hulla esett el,
- 135 hány elesett csapatot termelt már Collina Porta⁴⁵

győzte, Pergamumba zárta. Fimbria ott saját rabszolgái közül az egyiknek megparancsolta, hogy végezzen vele.

⁴⁰ P. Licinius Crassust, az apát, és azonos nevű fiát Fimbria egymás szeme láttára ölte meg.

⁴¹ Quintus Mucius Scaevola, híres államférfi és jogtudós, aki szinte minden hivatalban tisztvársa volt sógorának, Crassusnak. Az akkori *pontifex maximus* (főpap Rómában). Az ifjabb Marius parancsára Kr. e. 82-ben megölték, miután Vesta templomába menekült menedéket keresve.

⁴² Vesta Saturnus és Rhea leánya, Iuppiter és Iuno testvére, aki a tűzhelynek és egyzersmind a háziasságnak, illetve a tűzhelyen lobogó tűznek is az istenasszonya. Más néven Ilia, mivel kultuszát Aeneas hozta Itáliába Trójából. A neki szentelt tűzre, amit nem hagytak kialudni, papnői vigyáztak. Kezdetben négyen, később hatan voltak, harminc évig álltak az istennő szolgálatában, és a legszigorúbb szüzességre voltak kötelezve.

⁴³ Marius hatodik és hetedik consulsága között 13 év telt el. A hetedik consulsága kezdetén halt meg.

⁴⁴ Város a volskusok földjén, Rómához közel. Marius és Cinna halála után Sulla, a Mithridatés elleni háború végeztével visszatért Ázsiából, és miután Brundisiumban partra szállt, Kr. e. 82-ben nagy mézszárlással legyőzte a fiatalabb Mariust Sacriportusnál, Latiumban.

⁴⁵ A Porta Collina Róma legészakibb kapuja volt a Quirinalis, az Esquilinus és a Viminalis dombok közelében, amelyről a nevét is kapta. Sacriportusnál Sulla legyőzte az ifjabb Mariust, aki Praenestébe menekült, ahol Lucius Ofella, Sulla hadnagya ostrom alá vette. Az eközben védelem nélkül maradt Rómát a samnisok (vö. 46. lábjegyzet) két vezére, Pontius Telesinus és L. Lamponius megtámadta, Telesinus ugyanis megfogadta, hogy a földdel teszi egyenlővé Rómát, és az uralmat saját szülővárosába helyezi át. Sulla azonban a Collina-kapunál összecsapott velük, és győzelmet aratott, de állítólag mindkét oldalon 50 000 ember esett el. Telesinus is az elesettek között volt.

- akkoriban, mikor elhelyezték máshova majdnem
 azt, aki minden népet ural, s a világ feje; *Samnis*⁴⁶
 is várt *Caudium*⁴⁷ torkán túl római sebre.
 Tenger vést bosszújával még Sulla tetézte.
- 140 Azt a kevés vérét is a városnak, mi maradt, ő
 felszívta; s míg metszi a már túlságosan is rút
 testrészt, mértéket téveszt keze, kése vakon megy,
 merre a kór viszi. Elpusztultak a bűnösök, ámde
 csak miután már bűnösökön kívül nem is élt más.
- 145 Akkor a gyűlölet elszabadult, s tombolt, leszakítva
 törvények gyeplőit a düh. De nem egy követett el
 mindent, önbűnét ki-ki tette, a győztes egyetlen
 egyszer adott ki parancsot. Urát kettéhasította
 szörnyű vassal a szolga, fiút borította atyának
- 150 vére; s azért, a szülője levágott fője kit illet,
 versengtek; díjként hullott testvérré a testvér.
 Már menekültekkel teltek meg a sírok, az élők
 holtakkal keveredtek, a nép nem fért a vadonban.
 Törte nyakát ez s gégéjét morzsolva hurokkal,
- 155 az fejvesztve vetette magát le a durva talajra,
 mely széttrancsírozta, halálukat így kiragadták
 vérszagu győztes karmaiból; az meg maga visz fát
 máglyájához, s még mielőtt elfolyna egészen
 vére, tüzét leigazza, amíg lehet: ugrik a lángba.
- 160 Réműlt városon át a vezérfejeket viszi lándzsa,

⁴⁶ Samnium tartomány – hegyes vidék, Campaniától északra, amelyen az Appenninek áthaladnak, és egészen az Adriai-tengerig terjedt – lakói, akik a szabinoktól származtak.

⁴⁷ *Caudium* város Samniumban, a Via Appia mentén. *Caudium* közelében 'Furcae Caudinae'-nak neveztek egy keskeny, mindkét oldalról erdővel határolt hegyszorost, ahol Kr. e. 321-ben a *Samnites* (vö. 46. lábjegyzet) legyőzték a római hadsereget, és csak igen kemény feltételek teljesítése ellenében engedték őket szabadon: az egyik ilyen feltétel az volt, hogy minden katonának át kellett haladnia fegyvertelenül egy járom (egyfajta akasztófa) alatt. Erre az eseményre utalt a *Pax Caudina*, vagyis „gyalázatos béke” kifejezés. *Marius* megígérte a *Samnites*oknak, akik az ő oldalán álltak, hogy a birodalom székhelyét Rómából hozzájuk helyezi majd át. (vö. 45. lábjegyzet).

- s halmozzák fórum közepén: ami bűn van a földön,
 felleled ott: trákhon nem látott biston⁴⁸ zsarnok
 óljaiban még függeni ily sok bűnt,⁴⁹ s Libye sem
 Antaios kapufélfáin,⁵⁰ sem Pisa⁵¹ homokján
 165 tépett holttetemért nem sírt bús Graecia⁵² ennyit.⁵³
 Már amikor rohadás eszi, s oly régóta enyészik,
 eltorzulva, szülő szedi jobbával nyomorultan
 azt, mire ráismer, s remegőn ellopja titokban.
 Emlékszem, magam is vágytam máglyára helyezni
 170 s tiltott tűzre megölt testvérem idomtalan arcát,
 s sullai békének⁵⁴ minden hullája, s az összes
 csonk közt vizsgálódva kerestem, hogy hova illik,
 mely nyakról vágták le fejét. Említsem-e vérrel
 békített árnyát Catulusnak?⁵⁵ Hogy Marius mint
 175 vált szomorún a falánk temetőnek az áldozatává,
 mit még tán árnyak sem akartak, mondani sem kell:

⁴⁸ Thrák népcsoport, de a költői nyelvben általában is jelenti Thrákiát.

⁴⁹ Diomédész, Thrákia királya, aki a hadifoglyokat emberevő lovai elébe vetette, fejüket pedig kifüggesztette az ajtajára. Végül Hercules (gör. Héraklés) végzett vele.

⁵⁰ Antaios, a líbiai óriás, Diomédészhez hasonló kegyetlenségeket követett el (vö. 49. lábjegyzet). Hercules végül párbajban megfojtotta.

⁵¹ Város Élisben, amelynek közelében tartották az olimpiai játékokat.

⁵² A görögök földje (ti. Görögország).

⁵³ Oinomaos, Élis királya, Pisában, a Peloponnésos nyugati partján, az Alpheios folyó alsó folyásánál elterülő termékeny vidéken uralkodott; lánya, Hippodameia nagyon szép volt, akit senki sem kaphatott meg feleségül. Apja csak ahhoz akarta férjhez adni, aki őt szekérszenyben legyőzi. Ha azonban vereséget szenved, meg kell halnia. Ez utóbbi sokakkal meg is történt. Hippodameia kezét végül Pelops nyerte el, miután Oinomaos kocsisát, Myrtilost megvesztegette, aki nem rakta bele a csapszegeket a koci kerekeibe (vagy csak viaszból való szegeket rakott bele), majd amikor a kerekek leestek a kocsiról, Myrtilos leugrott, Oinomaos pedig belegabalyodott a gyeplőkbe, és a lovak halálra hurcolták.

⁵⁴ Erős irónia.

⁵⁵ Q. Lutatius Catulus, aki korábban Marius consultársa volt a kimberek elleni hadjárat idején, Sulla mellé állt, ezért Kr. e. 87-ben a mariusi *proscriptio* áldozatává vált. Mivel nem tudott elmenekülni, öngyilkos lett: bezárkózott egy szobába, ahol faszenet gyűjtött, és megfulladt. Catulus bátyja elérte Sullánál, hogy Marius azonos nevű testvérét a kezére adja, akit az itt leírt barbár módon feláldozott testvére sírjánál.

látták széttépett testét, s a tagokkal egyenlő
 számu sebet, s hogy, bár szét volt vagdalva egészen,
 rajta halálos seb nem volt, s hogy az elvetemült düh
 180 szörnyű szokása fukar, ha halált mér haldokolónak.
 Hull a letépett kar, s a kivágott nyelv is egyetlen
 hang nélkül, csak üres levegőt csapdosva ficáncol.
 Ez füleit, másik cimpáját vágja le karvaly
 orrának; míg amaz gödréből vájja szemét ki,
 185 s fénye kialszik, amint egyszer testére tekint még.
 Nem hisznek majd ily szörnyű bűnt, és hogy egyetlen
 fő ily sok megtorlást vett. Így préseli össze
 épület is tömegével a testet, zúzva, ha omlik,
 és, kiket elnyelt, nem veti roncsoltabbán a törzsük
 190 partra a tenger. Mért volt jó szétverni a hasznost,
 s elcsúfítani hitványul Mariusnak az arcát?
 Hogy tessék Sullának e bűn s látványos ölés, rá
 kellett ismerjen. Hogy együtt hányták a lakóid
 mind kardélre, te, Fortuna Praenestei,⁵⁶ láttad:
 195 hogy pusztult a halál egy pillanatában el egy nép.
 Itt latin ifjúság maradéka s Itália dísze
 hullt le, s a római bús nyáj véröntözte mezőn járt.⁵⁷

⁵⁶ Fortuna istennőnek Praenestében volt egy temploma, ahol 'Praenestinae Sortes' néven nagyra becsülték a jóslatait. A város Rómától mintegy húsz mérföldre, délkeletre feküdt, és hűvös fekvése miatt a rómaiak nyáron gyakran látogatták. Ma Palestrinának hívják (vö. 28. lábjegyzet). Miután a várost Lucretius Ofella elfoglalta, és mindenféle társadalmi hovatarozásra való tekintet nélkül sokakat megölt, Sulla megparancsolta, hogy 5000 embert, akik letették a fegyvert, hidegvérrel öljenek meg.

⁵⁷ Az eredeti szövegben az *ovilia* szó szerepel, amelynek jelentése 'karám'. Azt a Marsmezőn (vö. 60. lábjegyzet) lévő kerítést nevezték így, amelyet Caesar azért csináltatott, hogy a nép a *comitium*okon a római *magistratus*ok megválasztása során szavazáskor *tribus*okra oszolhasson. A Porta Collinánál (vö. 45. lábjegyzet) lezajlott csatát követő harmadik napon, miután legyőzte Pontius Telesinust, Sulla elrendelte, hogy a Marsmező *oviliájában* gyűjtsenek össze minden foglyot, és megparancsolta katonáinak, hogy mészárolják le őket, amelynek során négy legiót számláló embert vágtak egyszerre darabokra. A Bellona-templomban összegyűlt *senatorok* megrémültek az áldozatok jajveszékelésétől, de Sulla arra kérte őket, hogy ne vegyenek tudomást a történekről, mivel csak néhány lázadót büntetett meg.

Ennyi sok ifju együtt gyakran hal durva halállal
 égszakadás, földindulat, éhség, tengeri düh vagy
 200 hirtelen épületomlás, háboru ökle miatt, ám
 bosszu miatt sohasem. Sűrű tömegek meg a sápadt
 hullahegyek közt, kikre halált uszitottak, a győztes
 csak nehezen tör utat; nehezen dől el, ki halálát
 megkapta, s nyaka imbolyog, úgy esik el; s aki él még,
 205 nagy terhet nyög, az öldöklést hullák fejezik be:
 holttestek hada nyomja agyon súlyával az élő.
 Ül magasan, biztonságban, nem reszket az oly nagy
 bűn szemlélője; s nyomorult népből sok ezernyit
 mert, nem félve, halálra ítélni. A sullai összes
 210 holtat, felhalmozva, magába fogadta az etruszk
 örvény; vízbe zuhantak az első, testre utolsók.
 Íme, a sajókák gyors beszorultak, a hullahalomnál
 megtört víz alsó folyamát elnyelte a tenger,
 felső habja a gátba akadt. A magasra tolult vér
 215 sodrásával utat tört, s minden tájat elöntve,
 fürge folyásával Tiberis⁵⁸ habjába rohanva
 vitte tovább megakadt vizeit: sem part se meder nem
 fékezi már a folyót, s hullákat hány ki a térre.
 Végül a tyrrhén habba nyomult nagy fáradalommal,
 220 s kettévágta a kék tengert véráradatával.
 Sulla, ezért vagy az „Állami üdv” s emiatt a „Szerencsés”?⁵⁹
 Sírod ezért állíthattad fel Mars-mezején⁶⁰ tán?

⁵⁸ Közép-Olaszország legjelentősebb folyója, egyben harmadik leghosszabb folyóvize, amely az Appenninekből ered. Róma is a Tiberis (ma olaszul: Tevere) mentén fekszik.

⁵⁹ Az ifjabb Marius halálát követően, a Mithridatés felett aratott győzelem alkalmával, Kr. e. 81-ben Sulla a *Felix*, azaz a 'Szerencsés' címet adományozta magának, az istenek különleges kegyeltjeként aposztrofálva önmagát. Saját szerencséjére való tekintettel fiát ugyancsak Faustusnak (kedvező, szerencsés), lányát pedig Faustának nevezte el.

⁶⁰ A Campus Martius vagy Mars-mező egy Tiberis melletti térség, amely eredetileg a Tarquiniusok birtokát képezte. Miután elűzték őket, a terület az államra szállt, és a rómaiak Marsnak szentelték; innen az elnevezés. Itt tartották az évenkénti népgyűléseket, amelyek keretében az állami tisztségviselőket választották, ezért a *campus* gyakran ezeket is jelenti.

- El kell szenvednünk ezt újra, a háboru rendje
ez lesz, s így végződik a polgárháboru is majd!
- 225 Bár súlyos bajt sejtet a félelmünk, de nagyobb vész
készül az emberiségnek, amíg gyülekeznek a hadra.
Számkivetett Mariusnak a legfőbb díja a harcban
Róma, s nem volt több győztes Sullának a célja,
mint, hogy a gyűlölt pártokat elpusztítsa egészen:
- 230 őket⁶¹ másra hivat, Fortuna, hatalmasok ők rég,
s összeszaladnak. Polgárharcba egyik se rohanna,
hogyha csak annyit akarnának, mint Sulla.” A bús agg
így sírt, emlékezve a múltra, s félve jövőtől.
Ám bátorlelkű Brutus⁶² keblébe ijedség
- 235 nem szállt, és bús népének sem vette ki részét
rettenetes remegéséből: a csipásszemű éjnek
leple alatt (árkád Helice⁶³ már ferde fogattal
fut) nagybátyja, Cato⁶⁴ kicsiny atriumába⁶⁵ bezörget.

⁶¹ Ti. Caesart és Pompeiust.

⁶² M. Iunius Brutus, Caesar kegyeltje, majd később gyilkosa, Cicero barátja, továbbá híres szónok és bölcselő. Politikai példaképének M. Porcius Catót tekintette, és Pompeius pártjára állt. A pharsalusi csata után Larissába menekült, ahonnan levelet írt Caesarnak, amelyben kegyelmet kért, amit meg is kapott. Plutarkhosz szerint Brutus volt az, aki tájékoztatta Caesart Pompeius egyiptomi meneküléséről. A Caesartól kapott kegyek ellenére csatlakozott Cassiushoz és az összeesküvők csoportjához, akik a *senatus* épületében végül meggyilkolták Caesart. Miután Antonius és Augustus legyőzte Philippinél, önkezével vetett véget életének.

⁶³ A Nagy Medve csillagképet Helicének is nevezték, a görög ἐλίσσω (‘forogni’) szóból, mert a pólus körül forog. A mitológia szerint a Nagy Medve Kallistó, Lykaón arkádiai király lánya, akit Iuno féltékenységből medvévé változtatott, Iuppiter pedig ezt követően a csillagok közé helyezett. Vö. Ov. *Fast.* 2, 153–192.

⁶⁴ Marcus Porcius Cato Uticensis, született Kr. e. 95-ben, és mint a köztársaság és a régi római állam barátja, ellenfele volt mind Caesarnak, mind Pompeiusnak, a polgárháború kitörésekor azonban végül összefogott Pompeiusszal és a *senatussal* Caesar ellenében. A thapsusi ütközet után kivégezte magát az afrikai Uticában Kr. e. 46-ban. Servilia, Brutus (ld. 62. lábjegyzet) édesanyja, Cato féltestvére volt: ők ketten Livia gyermekei voltak, különböző házasságokból. Brutus feleségül vette Porciát, Cato lányát is.

⁶⁵ A római házaknál a legelső, legnagyobb terem. Itt fogadták a látogatókat, többek között a *patronus*aik felé a kötelező tiszteletadásukat lerovó *clienseket* (védeneket) is. A templomokban és más középületekben is voltak ennek megfelelő termek. Minthogy

- Álmatlan, gondok közepette találta a közjón
 240 töprengő férfit, ki magát nem félti, a város
 sorsa s minden egyéb aggasztja; s ilyen szavakat szolt:
 „Rég elkergették minden földről az erényt, már
 csak benned bízhat, s nem fogja Szerencse szeszélye
 tőled elúzni sosem; te vezesd hát tétova elmém:
 245 ingadozom, tégy állhatatossággoddal erőssé!
 Magnust⁶⁶ vagy Caesar hadait, ki akarja, kövesse:
 Brutusnak Cato lesz vezetője csakis! Vaj, a békét
 véded-e, meg nem inogva e kétségmarta világban?
 Vagy keveredsz kedvedre a bűn vezetőivel, örült
 250 nép vesztével, a polgárharcot eképp igazolva?
 Kit-kit a bűnös harcra saját maga helyzete késztet:
 ezt fertőzött ház, s félt törvény békeidőben,
 az kenyerét karddal kívánja keresni, szakadjon
 rá hitelére az ég. Nem a düh hajt senkit a harcba:
 255 mindenkit nagy díj csalogat táborba; a puszta
 harc csak téged vonz? Mit használt az, hogy olyan rég
 ment vagy e kor romlott erkölceitől te szilárdan?
 Hosszu erényednek csakis ez lesz majd a jutalma:
 más már bűnös, téged a harc fog tenni bűnössé.
 260 Ó, attól mentsen csak az isten, hogy veszedelmes
 vast forgasson még ez a kéz is! Dárda ne szálljon
 vak dzsida-felleg villámló viharába karodból!
 S hogy nagy erényed kárba ne vesszen, a harci szerencse
 melléd fog majd állni egészen. E kard, ki akarná,
 265 hogy le ne vágja, s hogy, bár más seb okozta halálát,
 bűnös azért te legyél? Inkább nyugodalmas idődet
 töltsd egyedül, fegyvertelen, úgy, ahogy égen a csillag

az *atrium* többnyire díszterem is volt, a gazdagoknál sokszor nagy pompával díszítették fel.

⁶⁶ Pompeius mellékeve. Ezt a megszólítást először hadserege használta Líbiában, majd a név használatát Sulla erősítette meg tekintélyével, miután Pompeius legyőzte Domitius Ahenobarbust és szövetségesét, Iarbas királyt. Jelentése: 'nagy'. Lucanus a költemény során általában *Magnusként* hivatkozik Pompeiusra.

nem szűnő mozgásával jár mindig az útján!
 Lent lobbant levegőt fel a villám föld közelében,
 270 mélyföldön söpör át szélvész, s tüzes üstökösöknek
 csillámló csóvája: Olympus,⁶⁷ a fellegen áttör.
 Isteni törvényből dúl ellentét a kicsik közt,
 békét őrzi a nagy. Caesar, ha fülébe jut, akkor
 fog csak örülni, hogy ekkora polgár jött a csatába!
 275 Mert ha a magnusi ellentábort tartod övénel
 többre, sosem bánja, s tetszik neki, hogyha Catonak
 tetszik a polgárharc. A Szenátus nagyja, a consul
 s más nemesek biztatnak erősen, hogy ne habozzak
 harcba követni magánembert; Pompeius igáját
 280 tedd még rá Catora, s Caesar lesz a föld kerekén már
 csak szabad egymaga. Most ha a hon törvényeiért kard
 villoghat, s ha szabadságot megvédeni helyes,
 sem Pompeius, sem Caesar ellenfele Brutus:
 annak lesz, ki a háboruban győz.” Szólt, de Cato így
 285 adja szívének szent rekeszéből vissza a választ:
 „Polgárharcnál nincs iszonyúbb bűn, nem tagadom, Brut,
 ám az erény megy bátran, amerre vezérli a végzet.
 Mennyei bűne, hogy engemet is belevittek a bűnbe.
 Mondd, csillagra s az égre tekinteni, míg darabokra
 290 hull, ki tud úgy, hogy nem fél? Vagy ha a menny leszakad, vagy
 reszket a föld, ha az ég súlyával ránehezül, ki
 ül, s teszi ölbe kezét? Ha Itália örületébe,
 s római harcba sosem hallott népek menetelnek,
 s tengereken túlról jött, más ég szülte királyok,
 295 én ne tegyek semmit se? Csak attól mentsen az isten,
 hogy míg Rómának tetemén Daha⁶⁸ és Geta lépdel,

⁶⁷ Több hegyet is neveztek így Mysiában, Lykiában, Lakóniában, Ciprus szigetén stb; legismertebb ezek közül a Makedónia és Thesszália határán levő, ahol a régiek hite szerint az istenek laktak.

⁶⁸ Szkíta népcsoport, amely a Kaszpi-tengertől keletre fekvő vidéken, az Oxus (ma: Amu-darja) és a Iaxartes (ma: Szir-darja) folyók partján élt. Nevüket mai napig őrzi a Kaszpi-tenger mentén található Dagesztán.

- engem gond ne emésszen! Amint az atyát, ki szülöttjét
 elvesztette, a sírhoz a kín szólítja a hosszú
 gyászmenetet kivezetni: örömmel tölti kezét el,
 300 hogy szolgálja az éjszinü lángot, rakja a máglyát,
 s hogy szurkos fáklyát maga tart; úgy, Róma, előbb én
 sem szakadok tőled, míg holtodban nem öllelek;
 és követem nevedet, már önmagad árnya, Szabadság.
 Békítsen meg egészen a római áldozat, égi
 305 düh, s vérszomjas háborútól csepp vért se tagadjunk.
 Ó, bár minden bűnhődésre fejem kitehetném,
 átokkal mit a menny s pokol istenségei vernek!
 Nem félt halni, mikor Deciust⁶⁹ szoritotta az ellen:
 nyársaljon fel iker-dzsida, őröng a rhenusi⁷⁰ barbár
 310 nép lándzsáival, és fúródjon a háboru összes
 dárdájával az én, sebnek kínált kebelembel!
 Mossa a népekről e halál s ez a vér le az összes
 bűnt, amiért méltó lakolásra a római erkölcs!
 Mért pusztuljon a meghódolt nép, mért, aki túrni
 315 vágyik a bős zsarnokságot? Kaszaboljatok engem,
 engem, üres jogokat s törvényt ki hiába vigyázom!
 Ez fog, e nyak békét hozni, s vet véget a rossznak
 Hesperióban:⁷¹ meghalok, és nem háboruban kell
 majd, hogy uralkodjon, ki akar. Mért nem követem hát
 320 Pompeiust s a közös lobogót? A szerencse, ha ennek
 kedvez, tudni való, a világnak teljes uralmát
 ő veszi kézbe. Ezért, nehogy azt gondolja, magának
 győzött, győzzön az én kardommal!" Szólt, s a haragnak
 lángnyilait lődözve a keblében tüzet ébreszt,

⁶⁹ Nem lehet egyértelműen eldönteni, Lucanus itt melyik Deciusra utal, mert két P. Decius Mus (apa és fia) is nevezetes arról, hogy mint *consulok* feláldozták magukat a hazáért. Az idősebbik a latin háborúban Kr. e. 340-ben, ahol T. Manlius Torquatusszal közösen volt parancsnok, a fia pedig a sentinumi csatában, amit a gallok ellen vívtak, Kr. e. 293-ban.

⁷⁰ Folyó Gallia és Germania között (ma: Rajna).

⁷¹ Nyugat v. nyugati ország. Néha Itália (mivel Itália a görögöktől nyugatra feküdt), néha Hispania. Itt most Itáliát jelenti.

- 325 s polgárháboruhoz túlzott kedvet kap az ifjú.
Phoebus⁷² amint sugarával elűzte az éj fagyos árnyát,
áldott hitvesi kéz kopogása dörömböl az ajtón:
lángsírját Hortensiusának⁷³ hagyva rohan be
Marcia⁷⁴ búsan. E szűz jobb férjhez ment feleségül,
330 s háromszor hogy a házasság meghozta gyümölcsét,
felbontották: dús méhével hadd szaporítsa
más házat is, a két nemzetséget rokonítva
így anyavérrel. Azonban, amint betakarta az urna
férje porát, szomorú arccal, feldúlva a gyásztól,
335 megtépett frizurával, a mellét kékre színezve
öklével, s hogy a holt hamu csillámlik neki testén
(így kedves csak a férfi előtt), keseregve eképp szól:
„Míg volt bennem vér, míg burjánzott anyaságom,
én a szavadra, Cato, két férjet tettem apává.
340 Most, hogy bensőm elfáradt, s a szülés kimerített,
visszajövök mint már aki csak tied. Add a korábbi
eskünek érvényes kötelékét, add a frigyünknek
puszta nevét; írják síromra: ‘Cato felesége,
Marcia,’ és elváltam-e, messzi jövő nem kutassa:
345 átengedtél, úgy lettem más hitvese, tudják!
És nem azért vagyok itt, hogy boldogságban, örömben
osztozzam: gondot s bajt jöttem venni nyakamba.

⁷² Ti. Apollo (gör. Apollón) isten, Iuppiter és Latona fia, Diana testvére, az íjazás és a magasabb szellemi tevékenységek (jóslás, költészet, zene, orvoslás) istene, később a Nap és a fény isteneként is tisztelték Phoebus néven. Szentélye volt Delphiben és Délos szigetén is.

⁷³ Quintus Hortensius Hortalus, szül. Kr. e. 114-ben, aki Róma legnagyobb szónoka volt, amíg fiatalabb kortársa, Cicero, felül nem múlta és végleg el nem homályosította őt. Sikeresen elkerülte, hogy akár a Marius-, akár a Sulla-féle frakció listájára felkerüljön. Természetes halállal halt meg Kr. e. 50-ben, 64 éves korában. Ismert volt fényűző szokásairól is, halálakor 10 000 hordó chiai bort hagyott örökösére. Amikor feleségül vette Marciát (vö. 74. lábjegyzet), a nő már állapotos volt első férjétől, Catótól.

⁷⁴ L. Marcius Philippus lánya, Cato második felesége, aki miután három gyermeket szült neki, apja jóváhagyásával átengedte őt barátjának, Hortensiusnak. Hortensius halála után korábbi feleségként visszatért Catóhoz.

- Üljek biztonságban? A polgárharc közelében
van Cornelia⁷⁵ is! Hagyd, hogy lássam lobogóid!”
- 350 Bár házassághoz nem megfelelő az idő most:
sorsa a férfit küzdeni hívja. A nő szava hat rá
mégis, a frigy pusztán s a hiú dísz nélkülöző jog
vonzza, s e nász, hol az isteneket hívják tanuikként.
Ünnepi girland nem díszít koszorús kapufélfát,⁷⁶
- 355 hószerű szalagok nem kígyóznak fel az ajtón,
illő fáklya nem ég, nem visz nászágyhoz agyarból
lépcső, nem tündöklök aranyhímzésben a paplan,
s nászasszony haja sem súlyos tornyos koszorútól,
míg ügyel arra, küszöbre ne lépjen rá a menyasszony.⁷⁷
- 360 Sáfrányszínű lepel⁷⁸ nem fedte szemérmét,
és lesütött arcát az arának nem borította,
ékkővel kirakott öv nem szorította ruháját,
szép nyaklánc se nyakát, s nem omolt le a vállairól sem
lenruha,⁷⁹ hogy ragyogó karját feszesen betakarja.

⁷⁵ C. Metellus Scipio lánya, aki a Corneliusok és a Metellusok családjából származott és velük lépett szövetségre. Cornelia először P. Licinius Crassus felesége volt, akit apjával, M. Licinius Crassusszal együtt a parthusok öltek meg. Pompeius nem sokkal Caesar lánya, Iulia halála után vette feleségül.

⁷⁶ Lucanus itt ismerteti a római házasságkötéseknél szokásos szertartások nagy részét azzal, hogy elmondja, mi hiányzott Cato és Marcia újbóli házasságánál. Hasonlóan mutatja be a költemény 8. könyvében a római temetések pompáját is, amikor Pompeius haláláról és nyomorúságos temetési körülményeiről beszél.

⁷⁷ Ezt a szokást többféleképpen is magyarázzák. Az egyik magyarázat szerint, amikor a nászmenet megérkezett a vőlegény házához, amelynek ajtaját virágfüzérékkel és virágokkal díszítették fel, a menyasszonyt az ún. *pronubi*, vagyis olyan férfiak vitték át a küszöbön, akik csak egyszer házasodtak meg, hogy meg ne botoljon benne, mert az rossz előjel volt a házasság szempontjából. Egy másik magyarázat szerint a menyasszonyt mindig virággal koszorúzták meg, és az őt kísérő *pronuba* vagy nászasszony figyelmeztette, hogy ne érintse meg a küszöböt, Vesta, a tisztaság istennője tiszteletére, aki számára a küszöb szent volt.

⁷⁸ A lakodalom alkalmával a menyasszonyt élénksárga, lángszínű fátyollal, ún. *flammeummal* és hozzá ugyanilyen színű lábbelivel ékesítették fel.

⁷⁹ Az eredeti latin szövegben szereplő *suppara* vagy *supparum* egy vászonból készült női ruhadarab, valamiféle fátyol vagy kendő volt, ami a karokat és a vállakat szabadon

- 365 Gyászban pompázott a ruházata, úgy, ahogyan volt,
és mint gyermekeit, férjét is aképpen ölelte.
Bíbor kelme halotti köpenynek gyapja mögé bújt,
nem hasított levegőt a szokásos tréfa, a bús férj
nem hallotta az ünnepi lármát szólni szabin mód.⁸⁰
- 370 Sem gyermek, se rokon nem gyűlt most össze a házban:
mély csend van, maga Brutus elég násznép, ki madárjós.
Szent arcáról nem simította Cato el a csapzott
fürtjét, sziklatekintete sem lágyult az örömtől,
látva a népet, hogy veszedelmes fegyvereket fog:
- 375 hagyta, borítsa nyiratlan, ezüst haj durva szemöldjét,
s bánatos orcáját is hagyta benőni szakállal.
Emberiségért csak neki hullhat könnye, kiben nincs
pártszimpátia és nincs gyűlölség sem. A régi
frigy sem csábította: jogos szerelem nyila megtört
- 380 kőszívén. Így élt, ezeket vallotta Cato zord
jellem: mérsékelje magát, s ismerje határát,
éljen a természet törvénye szerint s a hazáért,
és ne magát tegye gazdaggá, inkább a világot.
Enni azért kell csak, hogy elűzze az éhet; a nagy ház
- 385 véd csak a tél ellen tetejével, drága ruhája
rejt a durva togát⁸¹ testén, mit a római polgár
hord; szerelemnek utódnemzés egyedül csak a célja.
Atyja a városnak meg a város férje egyúttal;
ő az igazság bajnoka, őrzí a tiszta erényt, és
- 390 tesz csak a közjóért; s Cato egy tettébe se tört be
titkon az önszeretet, nem volt neki az soha fontos.

hagyta. Feltehetően a nászszertartás jellegzetes kelléke lehetett. De így nevezték az egyiptomi Szerápisz isten rózsaszínű hajnali felöltőjét is.

⁸⁰ Állítólag régi, szabinoktól származó szokás volt, hogy az örömtől és bortól mámoros fiatalság ünnepélyes alkalmakkor, így az esküvőkön is, ingerkedő gúnyversekkel, ún. fescenniumi gúnydalokkal ugratta a vőlegényt.

⁸¹ A rómaiak nemzeti öltözete, egy félkör alakú szövetdarab, amit a vállukon átvetve hordtak, és leért egészen a földig. A római polgár ebben jelent meg minden nyilvános helyen, de csak békeidőben vagy békés ügyekben járva viselték, ezért jelenti mind a római nemzetiséget, mind a békét és a békés foglalatosságot.

- Magnus eközben távozik, és remegő seregével
elfoglalja a trójai várost Campaniában.⁸²
Ez lesz a háboru székhelye, innen küldi hadát ki
395 szerte a mindent feldúló ellennek elébe,
hol felgyűri Appenninek árnyas bérce középütt
Ítaliát, melynél a világon csúcs magasabbra
egy sem tör, s nem tud közelebb sem jutni az éghez.
Alsó- és felső tenger közepén, az ikerhab
400 közt húzódik a hegyvonulat, koszorúzza gerincét
itt Tyrrhén-habokat hasogatva a pisai zátony,
ott dalmát hullámok fürdetik Ancona várát.⁸³
Bő forrásaiból roppant folyamok kerekednek,
s szórja vizét az ikerhullám válaszvonálára.⁸⁴
405 Bal fele mossa a szikláit fürgén a Metaurus,⁸⁵
sodró Crustumium,⁸⁶ Sapis⁸⁷ meg a társa, Isaurus,⁸⁸

⁸² Ti. Capuát, Campania gazdagságáról és fényűzéséről híres fővárosát, amelyet a hagyomány szerint Capys alapított, aki egyike volt azoknak a trójaiaknak, akik elkísérték Aeneast Trójából. Vö. Verg. *Aen.* 10, 143–145: „Ott volt Mnésztheus, Turnust nemrég űzte a sánctól / el, s ettől a dicsőség most a magasba emelte, / és Capys, innen lett fővárosa Campaniának.” (ford. Kartal Zsuzsa).

⁸³ Az Adriai-, vagyis az Alsó-, és a Tirrén-, vagyis a Felső-tenger. Itáliának arról a részéről beszél, ahol Pisa az etruszok oldalán, a Tirrén-tenger, Ancona pedig valamivel délebbre, Dalmátia partjaival szemben, az Adriai-tenger partján van.

⁸⁴ Itália vízrajzában a továbbiakban olvasható részletes leírása nem pusztán öncélú szószaporítás a költő részéről: Lucanus a polgárháborút konzekvensen a Caesar által megtestesített tűz, valamint a Pompeius által megtestesített víz, ilyen értelemben pedig a köztársaság és az egyeduralom egymással való örökös viaskodásának az egész költeményen végigvonuló allegorikus képébe ágyazva ábrázolja. A monumentális költői kép az első könyvben veszi kezdetét, amikor Caesar átlépi az Itália határát jelképező Rubicon folyót, és az utolsó, tizedik könyvben zárul, miután Pharos szigetén, ellenséges hajóktól körülvéve, csapdába esik.

⁸⁵ Két folyót is neveztek így Itáliában. Az egyik ezek közül egy kis folyó Umbriában (ma: Metauro), amely az Adriai-tengerbe ömlik, és amelyet az tett ismertté, hogy Hannibál testvére, Hasdrubál ennek partjainál szenvedett vereséget, és végül itt is lelte halálát Kr. e. 207-ben. A másik (ma: Marro) egy Bruttium keleti partján folyó patak volt. A költeményben említett „bal oldal” (*laevum latus*) az Adriára utal.

⁸⁶ Adriai-tengerbe ömlő folyó Ariminum (ma: Rimini) városának közelében.

Sena⁸⁹ meg Aufidus⁹⁰ is, mi az Adria habja közé csap,
 és az a víz, amiben föld olvad a legszivesebben:
 Eridanus⁹¹ letepert erdőkkel tölti a tengert,
 410 s Hesperiat kimeríti vizéből. Partjait árnyas
 nyárfaligettel először e víz koronázta, beszélük;
 és a hanyatló Nap, hogy az ég sátrába kapott, mert
 tűzkerekét Phaethón⁹² eltérítette, folyó mind
 köddé vált, s csonttá aszalódtak a földek; e habbal
 415 nem tudtak csak megbirkózni a phoebusi lángok.
 Nem kisebb ez a Nílusnál, Nílus, ha lehűti
 Egyiptom síkságait és fövenyét Libiának;
 nem kisebb ez az Isternél,⁹³ csak mert a világot
 átszeli, és befogad sok más forrást is az Ister
 420 tenger iránt, s nem csak maga tör be a szkíta habokba.
 Jobbra folyik Tiberis le a hegy habzó meredélyén,
 s mélykeblű Rutuba.⁹⁴ S még innen zúdul alá gyors
 Vulturnus,⁹⁵ meg az éjjeli párákat kibocsátó

⁸⁷ Egy kis folyó Umbriában, amely az Appenninekből ered, és a Rubicontól északnyugatra ömlik az Adriai-tengerbe, Ravennától délre (ma: Savio).

⁸⁸ Ezt a folyót Pisaurusnak is nevezték, amely Umbrián keresztül ömlik bele az Adriai-tengerbe (ma: Foglia).

⁸⁹ Egy kis folyó neve az azonos nevű város mellett Umbriában, az Adriai-tenger mellett, amelyet a senonok alapítottak, és ahol Salinator megverte Hasdrubalt (ma: Nevola).

⁹⁰ Apulia fő folyója (ma: Ofanto), amely Samniumból, a hirpinek területéről, kezdetben nagy sodrással, majd később lelassulva ömlik az Adriai-tengerbe.

⁹¹ Más néven Padus (ma: Pó), Ravenna városánál ömlik az Adriába.

⁹² Hélios és Klymené fia, aki, hogy isteni származását bizonyítsa, rávette atyját, hogy egy napra engedje meg neki a napszekér kormányzását, ez azonban az életébe került, mert a lovakat nem tudta kordában tartani, és olyan közel sodródott a földhöz, hogy mindent felperzszelt. Iuppiter ezért agyonsújtotta villámával, majd az Eridanos vagy a Padus folyóba zuhant. Ezután nővérei, Phaethusa, Lampetia és Phoibé, az itáliai naiádok, addig siratták fivérüket, amíg ők maguk nyárfákká, könnyeik pedig borostyánkővé nem változtak a folyó partján. Vö. Ov. *Met.* 2, 1–332.

⁹³ Vö. 15. lábjegyzet.

⁹⁴ Egy kis folyó a liguriai partvidéken, amely nagyon magas partok között folyik (ma: Roya).

⁹⁵ Campania fő folyója, az Appenninekből, Samniumból ered, és a Tirrén-tengerbe ömlik.

Sarnus,⁹⁶ az árnyborította Maricán⁹⁷ át menekülve
 425 vestin⁹⁸ hullámtól Liris,⁹⁹ s a salernumi pusztán¹⁰⁰
 átsikló Siler,¹⁰¹ és aminek medrében a csónak
 fenn nem akad, fut a Macra¹⁰² a szomszéd Luna¹⁰³ vizébe.
 Hol felhőkoszorús hátával csak dőf az égbe,
 látja a gall földet, s lejtős Alpokra tekint le.
 430 Umbert¹⁰⁴ és Marsit¹⁰⁵ táplál, leigazza Sabelli¹⁰⁶

⁹⁶ Campania egyik folyója, amely Nuceria mellett folyik, és Pompeii közelében, Puteolinál ömlik a tengerbe. Mivel a Vezúv közelében van, az itt említett mételyes kigőzőlégeket valószínűleg a vulkán működése okozza (ma: Sarno).

⁹⁷ Itáliai nimfa, akit Minturnae-ben tiszteltek, és akinek szent ligete volt a Liris folyó partján. Vergilius úgy említi őt mint a Faunustól született Latinus anyja.

⁹⁸ Közép-itáliai szabin népcsoport volt az Appenninek és az Adriai-tenger közti területen.

⁹⁹ Régebbi neve Clanis, Közép-Itália egyik fő folyója, amely az Appenninekből ered és a Caieta-öbölbe (mai nevén Gaetai-öbölbe) ömlik, Minturnae (ma: Minturno) közelében, Latium (ma: Lazio) és Campania határán (mai nevén Garigliano).

¹⁰⁰ Salernum campaniai kikötőváros volt a Paestum-öbölben. Kr. e. 194-ben vált római kolóniává, de virágkorát a középkorban, orvosi iskolájának (*Schola Medica Salernitana*) megalapítása után élte, amely valamikor a 11. és 12. század között létesült, és a kora középkor legfontosabb egészségügyi oktatási intézményévé vált (ma: Salerno).

¹⁰¹ Alsó-Itália folyója, amely Lucania és Campania között húzott határt. Az Appenninekből ered, és Paestumtól északra a Tirrén-tengerbe ömlik (ma: Sele).

¹⁰² Egy kis folyó Itáliában Liguria és Etruria között, amely az Appenninekből ered, és a Ligur-tengerbe ömlik a Luna közelében (ma: Magra). Lucanus szerint a folyó hajózhatatlan volt.

¹⁰³ Város Liguria és Etruria között.

¹⁰⁴ Lucanus itt olyan korábbi időkről beszél, amikor Itáliát, Róma felemelkedése előtt, az umberek, a marsusok és a szabinok lakták. Az umberek a legősibb itáliai népek közé tartoztak, akik először a Pó és a Tiberis között laktak. Itália egyik leghatalmasabb törzseként országuk, amelyet később Etruriának neveztek, az Adriai-tengertől a Tirrén-tengerig terjedt a félszigeten. A rómaiak Kr. e. 307-ben győzték le őket, ezt követően hazájukat elhagyva délre költöztek.

¹⁰⁵ A marsusok bátor és harcias nép voltak Közép-Itáliában, Latiumban, akik az Appenninek által körülvett magaslatokon, a Fucinus-tó közelében éltek. Fővárosuk Maruvium volt (ma: San Benedetto del Tronto). Számos gyógynövény hatását ismerték, és kígyóbűvölők hírében álltak, itáliai szomszédaik ezért varázslóknak tartották őket, és azt beszélték róluk, hogy Kirké varázslónő leszármazottai.

¹⁰⁶ A szabinok ősi és erős nép voltak Közép-Itáliában, az Appenninek lábánál, területük egészen Lucania és Apulia határáig terjedt. A szabelleket sokszor a szabinokkal azono-

- szántóvas, fenyves szirtjével ölelve az összes
 őslakosát Latiumnak,¹⁰⁷ előbb nem hagyja magára
 Hesperíát, mint hogy megfékezi skyllai tajték,¹⁰⁸
 Júnó¹⁰⁹ szentélyét is eléri a bérce Crotonnál,¹¹⁰
 435 Ítalián túlmegy, míg el nem vágja határát
 Neptún¹¹¹ ökle, s nem veri vissza a tenger a földjét,
 mert, miután az ikerhab a tájat szétszakította,
 vége letört, s megkapta Szicília csúcsa, Peloros.¹¹²
 Harcra tüzelt Caesar csak véráztatta utaknak
 440 örvend: hogyha az ellenségtől telve tiporja
 Hesperíát, s nem dülja fel úgy, hogy földje kietlen,
 s örvend, hogy nem kell idejét pazarolnia: harcból
 harcba mehet. Nem lép nyílt ajtón át be örömmel,
 inkább áttöri; nincs kedvére a föld, ha türelmes
 445 kéz munkálja, ha tűz és vas pusztítja, csak akkor;
 bántja, ha polgárnak tűnik, s ha szabad neki útja.
 Két párt közt őrlődnek a városok így Latiumban,
 bár legelőször a harc satujától félve akarnak

sítják, és azok régebbi elnevezéseként használják, jöllehet ezt a népcsoportot valójában három osztályra, szabinokra, szabellekre és szamnitákra osztották. A szabell törzsek közé tartoztak a marsusok (vö. 105. lábjegyzet) is.

¹⁰⁷ Itáliai tartomány Etruria és Campania között. Fővárosa Róma.

¹⁰⁸ A Skylla egy veszedelmes örvénylés, illetve kőszikla volt Alsó-Itália partjai mellett, a szicíliai tengerszorosban, a Kharybdis nevű örvénnyel átellenben. A mitológiában megszemélyesítve Phorkys és Krataiis vagy Typhón és Ekhidna lánya, akit Kirké féltékenységből 12 lábú és 6 szájú (egyesekek szerint ágyéka körül borzasztó kutyákkal övezett) szörnyeteggé változtatott, amely egy barlangban lakott ennek a sziklának a közelében.

¹⁰⁹ Iuno (gör. Héra) Saturnus és Rhea lánya, Iuppiter nővére és felesége, az ég királynője, a házasság, a házaselet és a háztartás ősi latin istennője.

¹¹⁰ Bruttium keleti partján, néhány mérföldre délre Crotontól, a Lacinium nevű hegyfoknál volt egy híres temploma Iunónak (vö. 109. lábjegyzet), akit itt Lacinia néven tiszteltek.

¹¹¹ Neptunus (gör. Poseidón) a tenger istene, Saturnus fia, Iuppiter és Pluto testvére, Amphitrité férje. Átvitt értelemben jelenti magát a tengert is.

¹¹² Egy hegyfok vagy hegység volt, amely Szicília északkeleti csücskét képezte (ma: Capo Peloro).

meghódolni, de mégis erősebbé teszik aztán
 450 töltéssel falaik, s elsáncolják magukat jól,
 égbedőfő bástyaikat ellátják kelevézzel
 s sziklagolyóval, amit fentről fog kapni az ellen.
 Inkább Magnushoz húznak, hűség s a maró félsz
 küzd egymással; mint Auster,¹¹³ ha uralja a tengert,
 455 és megy a rémületes szélvésznek utána a sós lé:
 hogyha a föld Aeolos¹¹⁴ szigonyától újra megindul,
 és dagadó hullámhalmokra vezényli ki Eurust,¹¹⁵
 fúrja a régít az új szél, ám nem uralja a tengert
 még; s hogy az ég engedtt felleghordó Eurusnak,
 460 már Notus¹¹⁶ úr a habon. De a félsz könnyen leigázta
 szívüket, és habozó hűségük hordta szerencse.
 Gyáva Libo¹¹⁷ menekülte miatt most védtelen etruszk,
 s Thermus¹¹⁸ elúztével jogavesztett Umbria¹¹⁹ is már.
 Sulla¹²⁰ sem úgy vív polgárharcot, mint ahogy atyja:

¹¹³ Déli szél.

¹¹⁴ Feltehetően Strongyle szigetére kell gondolni (ma: Stromboli), az Itália partjainál, a Tirrén-tengerben, Szicíliától északra elhelyezkedő vulkáni eredetű Lipari-szigetek egyikére, ahol állítólag Aiolosnak, a szelek istenének volt a lakhelye.

¹¹⁵ Délkeleti szél.

¹¹⁶ Esőt hozó déli szél.

¹¹⁷ Caesar közeledtének hírére az itáliai helytartók mind elmenekültek, mert nem mertek szembeszállni vele: Lucanus itt néhányukat név szerint is megemlíti. Scribonius Libo otthagyja Etruriát, Thermus elhagyja Umbriát, Faustus Sulla (vö. 120. lábjegyzet) pedig már Caesar nevének hallatára is elmenekül. Lucius Scribonius Libo Pompeius barátja és fiának, Sextus Pompeiusnak apósa volt, akit Etruria parancsnokságával bízta meg, de Caesar gyors közeledtére elhagyta posztját, és a *consulokhoz* sietett Campaniába. Augustus ezután feleségül vette hűgát, Scriboniát, és Kr. e. 34-ben M. Antoniuszal együtt viselte a consuli hivatal. Halálának időpontja nem ismert.

¹¹⁸ Q. Minutius Thermus, korábban *propraetor* Asia provinciában. Pompeius halála után egy ideig a fiának, Sextusnak a híve, de aztán Kr. e. 35-ben végül elpártolt tőle és átállt M. Antoniushoz.

¹¹⁹ Az umberek tartománya (vö. 104. lábjegyzet).

¹²⁰ Faustus Cornelius Sulla, a *dictator* Sulla fia, aki negyedik feleségétől, Caecilia Metellától született. Pompeius veje volt, akinek pártjához csatlakozott, amikor Caesar közeledett felé, majd átkelt Görögországba (vö. 117. lábjegyzet). Kr. e. 46-ban, a thapsusi

- 465 megfutamodva szalad Caesarnak puszta nevére.
 Auximum¹²¹ ajtóin, ha dörömböl a had fenyegetve,
 Varus¹²² a lábtúlsó falon át fejvesztve fut onnan¹²³
 árkon-bokron. A várából menekülve kiadja
 Lentulus¹²⁴ Asculumot;¹²⁵ de a sarkukban van a győztes,
 470 mellé állnak a harcosok, és egyedül fut a roppant
 had vezetője: sereg nem jár lobogói nyomában.¹²⁶
 Védtelenül hagyod el te a várát Nuceriának,¹²⁷
 Scipio,¹²⁸ mit rád bíztak; e tábor erős fiatalság

csata után Caesar fogságába esett, és a győztes táborában a katonák zavargásai közepette meggyilkolták.

¹²¹ Város, ill. római kolónia volt Picenumban (ma: Osimo).

¹²² P. Attius Varus, Pompeius párthíve. Amikor látta, hogy Auximon polgárai Caesar oldalára állnak, visszavonta helyőrségét és elmenekült. Miután Pompeius elhagyta Itáliát, átkelt Africába, amelyet Iuba segítségével leigázott a Pompeius-pártiak számára. Ezt követően Adrumetumnál felgyújtotta Caesar több hajóját. Hispaniában csatlakozott Gnaeus Pompeiushoz, de egy tengeri csatában vereséget szenvedett C. Didius-tól. Kr. e 45-ben esett el a mundai csatában, amelyben Caesar végső győzelmet aratott Pompeius hívei felett. A csatát követően fejét Labienus fejével együtt Caesar elé vitték.

¹²³ Lehetséges, hogy Attius Varust Lucanus itt összekeveri a paelignusi C. Attiusszal, aki Caesar közeledtére leugrott Sulmo faláról, hogy elmeneküljön.

¹²⁴ P. Cornelius Lentulus Spinther, aki *consul*ként segítette kieszközölni Cicero visszahívását. Tíz *cohors*ával Asculum városát tartotta megszállva Picenumban. Caesar közeledtére elmenekült, katonáinak nagy része azonban elpártolt tőle. Nem sokkal ezután csatlakozott Pompeiushoz Görögországban, és vele együtt Rodosz szigetére menekült. Későbbi sorsa nem ismert.

¹²⁵ Város Picenumban, római *municipium*, amit a polgárháború során Pompeius meghódított (ma: Ascoli). Volt egy másik, ugyanilyen nevű település Apuliában is.

¹²⁶ Mindössze néhány embere maradt vele, akik nem sokkal később a Pompeius által Picenumba küldött Vibullius Rufus parancsnoksága alá kerültek.

¹²⁷ Campania egyik városa Apuliában, Samnium határán, néha Luceria formában is szerepel (ma: Nocera). Egy meredek dombon feküdt és állt benne egy Minervatemplom is. Ezt akkoriban L. Scipio birtokolta (vö. 128. lábjegyzet).

¹²⁸ L. Scipio (Pompeius apósa) elmenekült Nuceriából, annak ellenére, hogy két erős legiója volt. Marcellus ugyanis Caesar meggyengítése céljából arra kérte a *senatust*, hogy hozzon egy rendeletet, miszerint Caesar egy legiót, Pompeius pedig egy másikat köteles átadni Bibulusnak, akit, úgy tettek, mintha a parthus háborúba küldenének. Caesar a *senatus* rendeletének engedelmeskedve átadott egy legiót mint sajátját, és egy másikat, amelyet korábban Pompeius állított fel és adott neki kölcsön, miután nagy

- otthona: régebben Caesarnak a hadseregéből
 475 vonták el parthus veszedelme miatt, amivel gall
 kárt pótolta Magnus, s míg ő maga hívja a harcba
 őket, a római vér hasznát az apósna odaadta.
 Ám téged, daliás Domitius,¹²⁹ Corfinium¹³⁰ véd
 vastag fallal övezve; az újonc megy, ha a kürtöd
 480 hívja, ki egykor védte a bűnfertőzte Milót¹³¹ is.
 Láttá, amint a mezőn irdatlan fellegek úsznak
 át, meg a tündöklő sereget, kopjain a napfény
 csillámló sugarával, s szól: „Bajtársak, előre!
 Menj a folyóparthoz, sülyyeszd hullámba a hídját.
 485 S jöjj, te, folyó, hegyi forrásodból teljes erővel,
 öntsd összes vizedet ki, s habzó áradatoddal
 dönts a hidat le a lábairól. Végződjön a harc itt,
 ellenség idejét tétlen pazarolja e parton.

vesztéseket szenvedett legátusai, Titurius és Cotta vezetése alatt. Ezek a legiók akkoriban Scipio mellett voltak Nuceria városában.

¹²⁹ L. Domitius Ahenobarbus Pompeius és Caesar szövetségének egyik legádázabb ellenfele volt, és Cato nézeteit követte, akinek a nővérét, Porciát vette feleségül. Később szorosabb szövetségre lépett Pompeiusszal. Miután Pompeius elhagyta, katonái arra kényszerítették, hogy adja fel Corfiniumot, mire, megsértődve vezére lanyhaságán, Massiliába vonult vissza, amelyet Caesar ellen védelmezett. Ezután csatlakozott Pompeiushoz Thesszáliában, majd a pharsalosi csatában, ahol a balszárnyat irányította, megölték. Cicero második *Philippicájában* azt állítja, hogy Antonius keze által esett el. Fia, Cn. Domitius Ahenobarbus, először apjával együtt Caesar ellensége volt, és harcolt is ellene Pharsalosnál, később azonban kibékült vele. Ezt követően csatlakozott Brutushoz és Cassiushoz, majd tőlük Antoniushoz, végül pedig Octavianushoz pártolt.

¹³⁰ A pelignusok ősi fővárosa Samniumban (ma: Popoli, Abruzzo tartományban). Ahenobarbus foglalta el húsz *cohorsával*, köztük azokkal a katonákkal, akik körülzárták a Forumot, amikor Clodius halála miatt Milót vád alá helyezték (vö. 131. lábjegyzet). Öt *cohorsot* küldött, hogy a várostól három mérföldre lévő hidat lerombolják, de Caesar seregének előőrse visszaverte őket. Vö. Caes. *BCiv.* 1, 16.

¹³¹ Titus Annius Papianus Milo, Cicero barátja, Publius Clodius ellenfele, később gyilkosa. Cicero az ő védelmében mondta *Pro Milone* c. védőbeszédét. Pompeius ezt követően egyedül volt *consul*, és hogy megakadályozza a zűrzavart, amellyel Clodius barátai fenyegettek, erős őrséget állíttatott a Forumra. Pompeius ezt, bár törvényellenes volt, Milo védelmében tette. A gyilkosságért Massiliába száműzték, és végül ott is halt meg.

- Tartsátok fel a száguldó hadfőt: ha először
 490 itt áll meg Caesar, diadal minekünk.” Szava nem volt
 több, a falakról gyors lerohant a sereg, de hiába.
 Hogy Caesar a folyót híd nélkül látja suhanni,
 s hogy nem ereszti tovább a mezőn, bosszúsan ekképp szól:
 „Hát nem elég a falak közt félve keresni menekvést?
 495 Elzárjátok előlem a síkságot folyamával,
 gyávák? Álljon utamba akár duzzadva a Ganges¹³²
 habja, megálljt Caesarnak egyetlen víz se parancsol
 túl Rubicon¹³³ folyamán. Hát rajta, előre, lovasság,
 és gyalogok, fel a hídra, gyerünk, míg össze nem omlik!”
 500 Így szólt, és vágatnak a térre sebes lovaikkal,
 és nem másként, mint sűrű felhő, a folyón túl
 izmos karjuk a kopjaesőt úgy szórja a partra.
 Most, hogy már nem védi az őrség, átkel a vízen
 Caesar, míg biztos várába huzódik az ellen.
 505 És hogy kőzáport zúdítson, tornyot emel már,
 és ellátja a fal közepét ostromfödelekkel.
 Háborus esküszegés! A kaput feltárja az őrség,
 s hurcolják elfogva saját katonái a gőgös
 polgár lába elé a vezért. De a büszke nemes nem
 510 fél: fölemelt fővel követel délceg nyaka pengét.
 Caesar tudja, bocsánattól fél, és fenytést kér
 inkább: „Élj, még hogyha nem is vágysz – szólt – s a kegyemből
 lásd a napot. Légy már a legyőzött pártnak a példám,
 s kelts bizodalmat. Vagy fogj fegyvert újra, ha tetszik,
 515 ámde nekem nincs szükségem kegyelemre, ha győzöl.”
 Így szólt, és utasítására kezét a bilincstől
 megszabadítják. Jaj, sokkal kíméletesebb lett
 volna a Végzet a római hírnévhez, ha levágják!
 Hogyha követte hazája parancsát és vezetőjét,
 520 Magnust, és a Szenátust, polgárnak kegyelemnél
 nincs rosszabb. Nem félve csitítja dühét, s maga szívét

¹³² Folyó Indiában.

¹³³ Kis folyó Itáliában, ami Augustus előtt az Itália és Gallia Cisalpina közti határ volt.

- győzködi így: „Rómába s a béke honába sietsz tán,
 korcsfajzat? Nem a háboru forgatagába igyekszel
 már te, ki rég készülsz a halálra? Gyerünk, ne habozz, vesd
 525 meg Caesar kegyeit, s éltednek tépd kötelét el!”
 Magnus eközben készítette hadát, vezetője
 sorsáról nem tudva, erősítette a pártját.
 S azzal a szándékkal, hogy felmérhesse a harci
 kedvet a hadban, még mielőtt fúvatna csatára
 530 másnap, erélyes hangon a néma sereghez ekképp szól:
 „Ó bosszúállók, kik jöttök a jobb lobogókkal,
 ó, szent római had, kiknek fegyvert a Szenátus,
 és nem holmi közember adott, kérjétek a harcot!
 Vad pusztítástól lángokban Itália földje,
 535 gall őrröngéstől tombolnak a jégshivü Alpok,
 szennyes szablyáin Caesarnak szárad a vér már.
 Égnek hála, a harc kárát mi viseljük először:
 ott kezdődik a bűn, megtorlást Róma keressen
 most már védnökségem alatt. Nem harc igazán ez,
 540 így ne nevezzük: a bosszúálló hon dühe inkább;
 mert ez olyan harc, mint amikor Catilina¹³⁴ akarta
 lángba borítani a házakat, őrült partnere Lentul'¹³⁵
 s pórekarú Cethegus¹³⁶ volt háborodott csapatával.
 Szánalmas dühe, ó, a vezérnek! Caesar, a Sors bár
 545 vinne magasra camillusi¹³⁷ és a metellusi¹³⁸ szintre,

¹³⁴ Utalás L. Sergius Catilina tervezett lázadására, amikor a senatusi székét elvesztett P. Cornelius Lentulus Surával és más összeesküvőkkel együtt Róma városát a lángok martalékává akarta tenni. Miután Cicero értesült az összeesküvésről, azonnal gondoskodott annak leveréséről; erre Catilina és a többiek elhagyták a várost, és sereget toborozva nyílt háborút indítottak az állam ellen. M. Petreius győzte le végül, és a csatában életét vesztette.

¹³⁵ Vö. 134. lábjegyzet.

¹³⁶ Utalás a cethegusok ősi ruhaviseletére, amely a karjaikat csupaszon hagyta. Erre a szokásukra Horatius is utal *Ars Poeticájában* (vö. Hor. *Epist.* 2, 3, 50). Az itt említett személy C. Cornelius Cethegus, aki Catilina egyik cinkostársa volt. Az ő feladata lett volna a vezető *senatorok* meggyilkolása. Őt azonban letartóztatták és kivégezték. Az ellene szóló bizonyítékokat a házában talált kardok és török jelentették.

Cinnához¹³⁹ mész és Mariushoz. A földre terülsz majd,
 mint Lepidus¹⁴⁰ Catulusnak előtte, s Carbo,¹⁴¹ akit rejt,
 baltám életől szenvedve Szicília gyomra,
 s mint Sertorius¹⁴² is, vad ibért számúzve ki bujtott.
 550 Még velük is sajnállak együtt említeni téged,
 Caesar, s kár, hogy Róma dühödnek elébe a jobбом
 helyezi. Bár Crassus¹⁴³ sértetlen jött haza volna

¹³⁷ Utalás M. Furius Camillus római államférfira, aki hétszer volt haditribunus és ötször *dictator*. Megszervezte az állandó római hadsereget, Veii városát elfoglalta, és legyőzte a gallokat. Róma második alapítójaként tartották számon. Kr. e. 365-ben halt meg.

¹³⁸ Feltehetően L. Caecilius Metellusra utal, aki *consul*ként sikeresen szállt szembe a karthágóiakkal az első pun háborúban. Főpapként kimentette a Palladiumot a Vesta-templomból, amikor az kigyulladt, ennek során azonban elvesztette a látását; ezért megkapta azt a korábban senkinek sem biztosított kiváltságot, hogy szekéren lovagolhatott a *senatus* épületébe, és jutalmul szobrot állítottak neki a Capitoliumon.

¹³⁹ L. Cornelius Cinna, Marius pártfogoltja. Afrikai száműzetése idején arra törekedett, hogy Marius visszahívja Rómába. Végül sikerült visszaszereznie a hatalmát, és Marius *consult*ársa lett, miután kitüntette magát kegyetlenségével. Végül saját csapatai ölték meg, amikor Sulla ellen vonult.

¹⁴⁰ M. Aemilius Lepidus, a *triumvir* apja, miután a *senatus* az állam ellenségének nyilvánította, sereget gyűjtött Etruriában, és Róma ellen vonult. Itt vereséget szenvedett a *Campus Martius*on Pompeiustól és Catulustól, majd csapatai maradékával Szardíniára menekült, ahol ismét visszaverték, és ezt követően állítólag belehalt a bánatba.

¹⁴¹ Cn. Papirius Carbo C. Marius egyik társa és szövetségese volt. Ő vezette a háborút Gallia Cisalpinában és Hispániában Sulla hadvezérei ellen, és Norbanusszal együtt végül az itáliai Faventia közelében szenvedett vereséget Metellustól. Először Afrikába, onnan pedig Szicíliaba menekült. Ezután a Málta melletti Cossyra (ma: Pantelleria) szigetére ment, ahol Pompeius küldöttei foglyul ejtették, és láncra verve vitték a szicíliai Lilybaeumba Pompeiushoz, aki, miután megdorgálta, lefejeztette, majd a fejét Sullának ajándékozta.

¹⁴² Q. Sertorius, vitézségéről híres hadvezér, Marius parthíve, aki, bár tökéletesen tisztában volt annak hibáival, az ő ügye mellé állt az arisztokrata párt ellenében. Noha ő volt az egyik parancsnoka annak a négy seregnek, amelyek Marius és Cinna alatt Rómát ostromolták, teljes mértékben ellenezte az ezt követő vérontást. Marius halála után Hispaniában hosszú ideig harcolt Sulla hatalma ellen, ahol sakkbán tartotta Pompeius és Metellus seregeit, megsemmisítve csapataik nagy részét. Kr. e. 72-ben Perperna és néhány más tisztje, akik régóta féltékenyek voltak rá, alattomosan meggyilkolták. Életről bővebben ld. Plut. *Vit. Sert.*

¹⁴³ Kr. e. 53-ban Crassus vereséget szenvedett Carrhae-nál a parthusoktól, majd a csata után az ellenség törbe csalta és megölte. Crassus alakja mind Lucanusnál, mind a ko-

- parthus harcok után, győztesként szkíta vidékről,
és mint Spartacus,¹⁴⁴ úgy esnél te is el vele szemben.
- 555 Hogyha az istenek úgy rendelték, hogy vereséget
szenvedj, íme, erős még jobbam a dárdavetéshez,
fellángolt ismét szívem táján a heves vér;
meglátod majd, hogy nem gyávák háboruhoz, kik
tűrik a békét! Hívjon bár gyengének az engem,
- 560 és megfáradtnak, de korom titeket ne riasszon:
itt nálunk a vezér, a sereg legyen ott az idősebb!
Mit polgár a szabad néptől megkaphat, elértem,
nincs a királyságon kívül már semmi se feljebb.
Hogy Pompeiust Rómában megelőzd, az a terved:
- 565 nem vágysz lenni közember. A két consul mivelünk van,
és mivelünk vezetők hada. Caesar lesz a Szenátus
győztese? Sem vak, sem szégyentelen annyira nem vagy,
Végzet. A gall¹⁴⁵ földön töltött tíz éves időszak,
s ottani szolgálat helyezett szívébe ilyen nagy
- 570 öntudatot? Hogy a rhenusi jégpáncélt odahagyja,
és a szeszélyes tengeri tócsát Oceanusnak
hívja, amíg gyáván fut a felhergelt britonoktól?¹⁴⁶
Vagy hiu híre dagasztja azért, mert hallva dühéről
lakhelyéről fut felfegyverkezve a város?
- 575 Mind hozzám jön, nem tőled menekülnek, eszetlen!

rábbi irodalmi tradícióban a parthusok elleni külső háborút szimbolizálta, amelyet a rómaiaknak a polgárháború helyett kellett volna vívniuk. Horatius is jelzi mind a hetedik epódoszban (vö. Hor. *Epod.* 7), mind az *Ódák* második könyvében (vö. Hor. *Carm.* 2, 1, 29–32), hogy jobb lett volna, ha a rómaiak a parthusok elleni harcra fordítják a polgárháborúra elpazarolt erőforrásait.

¹⁴⁴ Spartacus thrák származású volt, eredetileg pásztor, majd katona, később pedig rablóvezér. Miután fogságba esett, eladták egy gladiátoredzőnek. Hetven társával együtt elmenekült a Lentulus által rendezett capuai játékokról. Más rabszolgákat is maga köré gyűjtött, és felfegyverkezve 70 000 fős sereget állított fel. Több *praetort* és *consult* legyőzött, Crassust nevezték ki az ellene vívott háború vezetésére, és miután a Silarus folyónál döntő vereséget mért rá, Spartacust megnyúzták.

¹⁴⁵ Hatalmas és nagy területen élő kelta nép, amely elsősorban a mai Franciaország területén élt, és onnan vándorolt Észak-Itáliába, illetve Kis-Ázsiába is.

¹⁴⁶ Britannia lakosai.

- Énhozzám, ki a tengeren át ragyogó lobogóim
vittem, s még mielőtt kétszer befutotta az útját
volna a Hold, a kalóz elhagyta remegve a tengert,¹⁴⁷
és egy szűk sarkában a földnek kért menedéket.
- 580 És a királyt, ki a tengeren át bolygott menekülve,
kit nem győztek le, s gátolta a római sorsot,
űztem Sulla szerencséjén túltéve halálba.¹⁴⁸
Jártam mindenhol, győztes jeleim leigáztak
minden földet, nem számít, mely nap süt egeről:
- 585 győztem a dermesztő Phasis¹⁴⁹ hullámainál én
északon; ismerem Egyiptom forró levegőjét
délen, s hol soha nem lelhetsz árnyékra, Syenet;¹⁵⁰
törvényemtől fél a nyugat, meg a távoli Baetis:¹⁵¹
legnyugatibb víz, mely szaladós Tethysbe¹⁵² hanyatlik.
- 590 Ismer a meghódolt arab, ismer a harcias és vad
Heniochus,¹⁵³ meg a gypjavesztett kolkhisi nép is.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Pompeius számos nép felett diadalt aratott, köztük a kilíki kalózok felett is, akiket, annak ellenére, hogy hatalmas hajóhaddal rendelkeztek, és rettegésben tartották a Mediterráneumot, mindössze negyven nap alatt térdre kényszerített, meghódításukat követően pedig letelepített.

¹⁴⁸ Utalás Mithridatész pontusi királyra (a Fekete-tenger déli partvidéke), akit három háborúban győzött le Sulla, Lucullus és Pompeius. Végül, miután fia, Pharnakész felázadt ellene és ostrom alá vette, várában öngyilkos lett.

¹⁴⁹ Híres folyó Kolkhisban (ma: Rioni). Az ókorban 120 híd vezetett át rajta, és számos város volt a partján. Amikor Pompeius meghódította, Mithridatész a folyón túli vad és megközelíthetetlen vidékekre menekült, a Phasison túl, ahová nem tudott utánamenni.

¹⁵⁰ Város Felső-Egyiptomban, a Nílus keleti partján, amely Egyiptom déli határvárosának számított Etiópiával szemben (ma: Aswan). Fontos volt az ókori földrajz és csillagászat szempontjából, amint az a jelen szöveghelyből is kitűnik: éppen a Rák trópusi övében feküdt, és a nyári napforduló idején a Nap – amikor Rákban állt – függőleges szögben vetült Syenére.

¹⁵¹ Hispania déli részének fő folyója (ma: Guadalquivir), amely az Atlanti-óceánba ömlik Gadestől (ma: Cádiz) északra.

¹⁵² Tengeri istennő, Uranus és Vesta lánya, Oceanus neje, a folyó és a tengeri nimfák anyja. Átvitt értelemben maga a tenger.

¹⁵³ Hírhedt lovasnép a Kaukázusban.

¹⁵⁴ Kolkhis tartomány Ázsiában, a Kaukázuson túl fekvő vidék nyugati fele a Fekete-tenger mellett. A mitológiában az Argonauták történetéről ismert, valamint Médeiáról,

- Zászlóimtól félnek a kappadokok, s a zsidók (nem tudni, mily istent tisztelnek), meg a satnya Sophene.¹⁵⁵
 Örményt és taurust,¹⁵⁶ s a kilíkiait¹⁵⁷ leigáztam.
- 595 Polgárharcra kívül apósomnak mi maradt hát?”
 Ám nem hall a vezér seregétől harci kiáltást,
 és nem sürget azonnali trombitaszó a csatára.
 Magnus is érzi a félelmük, jelvényeit inkább
 elteteti, s nem küldi a hadseregét e veszélyes
- 600 harcra, melyet pusztán Caesarnak a híre legyőzött.
 Mint űzött bika, mely vesztett első viadalban,
 s számkivetettként járva a mély erdőt meg a tágas
 földeket edzi a szembejövő tuskókon a szarvát,
 s nem tér vissza a rétre, amíg a nyakán az izom nem
- 605 duzzad eléggé; majd csordáját, visszaszerezve
 győztesként, a bikákkal együtt viszi más legelőkre,
 bár ellenzi a pásztor; erőre mivel nem egyenlő,
 Hesperiaból Magnus is így fut: Apulia¹⁵⁸ földjén
 át menekül védett várába be Brundisiumnak.¹⁵⁹

Aiétés kolkhisi király lányáról, aki híres varázslónő volt: segített Iasónnak az aranygyapjú megszerzésében, majd vele együtt Thesszáliába szökött és feleségül ment hozzá. Később, miután Iasón nőül akarta venni Kreusát, Kreón, korinthusi király lányát, Médeia szörnyű bosszút készített elő számukra: Kreusának a menyegző napjára nászajándékkul egy mérgezett aranykoszorút küldött, amely, amikor Kreusa felvette, rögtön lángra gyulladt a fején, és vele együtt menthetetlenül porrá égett atyja egész királyi palotája. Médeia ezután sárkány-fogatú kocsiba ült, és Iasontól született két gyermekét, Mermerost és Pheretost is maga mellé véve a levegőbe szállt, majd meggyilkolt gyermekeinek tagjait darabonként szórta alá. Ezt követően Athénba menekült, Aigeus királyhoz, aki őt Ovidius szerint feleségül vette. Vö. Ovid. *Met.* 7, 402–403: „Aegeus őt befogadja – ez egy tett volt csak a vétke; / s nemcsak vendégül: nyoszolyába, hitese feleségül.” (ford. Devecseri Gábor).

¹⁵⁵ Tartomány Nagy-Armeniában, amely az Antitaurus és a Masius hegyvonulatai között, az Eufrátesz partjainak közelében feküdt.

¹⁵⁶ Hegység Nyugat-Ázsiában, ma Torosz-hegység vagy Taurosz (törökül: Aladağlar). Lucanus a kifejezés alatt valószínűleg a Taurus-hegységgel szomszédos népek országára gondol.

¹⁵⁷ Vö. 147. lábjegyzet.

¹⁵⁸ Az Aufidus (ma: Ofanto) partján fekvő tartomány Dél-Itáliában.

- 610 Egykor e várost Diktéről¹⁶⁰ települtek uralták:
 Kekrops¹⁶¹ bárkáin Krétáról jöttek a tengert
 szántva, hazudta vitorlájuk, hogy Théseus elhullt.¹⁶²
 Itt kanyarintja Itália már keskeny karimáját
 földjének, vékony nyelvét tengerbe kinyújtva,
 615 s görbült szarvával koszorúzza az Adria habját.
 Szűk szorosában tengeri rév most mégse lehetne,
 indulatos Caurust¹⁶³ a sziget ha a szirtjeivel nem
 fogná fel, s fáradt habokat nem küldene vissza.
 Sziklataréjt faragott a teremő innen is, onnan
 620 is tengernek elé, ami elhárítja a szélvészt,
 hogy remegő kötélén álljon nyugalomban a gálya.
 Innen nyitva egészen a tenger, akár kikötődbe
 visz, Corcyra,¹⁶⁴ a vászon, akár illír¹⁶⁵ Epidamnust¹⁶⁶
 tűzi ki célul balra, ión hullám kebelében.
 625 Ez menedéke hajósoknak, mikor Adria habja
 teljes erőből dúl, felhős a Ceraunia¹⁶⁷ csúcsa,

¹⁵⁹ Tengerparti kikötőváros Calabrióban, az Adriai-tenger egy kis öblében: itt szálltak tengerre a Görögországba és a keletre utazók, és ennek köszönhette fontosságát (ma: Brindisi).

¹⁶⁰ Ti. krétai telepések, akiket a Kréta keleti részén fekvő Dikté-hegyről neveztek így, ahol állítólag Iuppiter nevelkedett.

¹⁶¹ Attika legrégebbi királya, a mitológia szerint félig ember, félig kígyó.

¹⁶² Utalás Théseus történetére, amely szerint a hős véletlenül fekete vitorlakkal tért vissza Krétáról, holott apjával, Aigeusszal kötött megállapodásának megfelelően, mivel vállalkozását siker koronázta, vitorlájának fehérnek kellett volna lennie. Ezért Aigeus, azt gondolva, hogy fia meghalt, a tengerbe vetette magát. Lucanus itt arra utal, hogy Brundisiumot azok a krétaiak népesítették be, akik Théseusszal együtt menekültek el Krétáról az athéni hajókon.

¹⁶³ Északnyugati szél.

¹⁶⁴ Épeiros partjainál fekvő sziget a Ión-tengeren, amely sokáig híres volt lakóinak tengeri vállalkozásáról (ma: Korfu).

¹⁶⁵ Nép Dalmáciában és Albániában.

¹⁶⁶ Város volt a görög Illyriában, az Adriai-tengernél, Albánia partjainál, a Velencei-öbölben. A krétaiak alapították, és tőlük kapta az Epidamnus nevet. Miután a rómaiak uralma alá került, a nevét Dyrrachiumra változtatták, mivel ez a *damnum* szóra emlékeztette őket, amelynek jelentése 'vesztesség' vagy 'szerencsétlenség'. Ez volt a Brundisumból átkelők szokásos kikötőhelye (ma: Durrës).

- s ázik a habzó tengertől a kalábrai¹⁶⁸ Sason.¹⁶⁹
 Így, hogy a hátrahagyott helyzetben nem bizakodhat,
 és át nem helyezheti durva ibérhez a harcot,
 630 mert ott húzódik roppant hátával az Alpok,
 szól a nagyobb sarjához eképp, ki nemes születésű:¹⁷⁰
 „Menj, és járd a világ távol fekvő helyeit be,
 s bujtsd fel az Euphratest¹⁷¹ meg a Nílust, merre a hírnév
 vitt szárnyán, ahol ismeretes haditetteim által
 635 városszerte a római név. A kilix¹⁷² telepest vidd
 földjéről tengerre; Egyiptom hercegeit rázd
 fel, s Tigranesemet; s Pharnakésnek se feledd el,¹⁷³
 intlek, a fegyvereit, sem a két Armenia¹⁷⁴ vándor
 népeit, és vad hordáit se a pontusi partnak,¹⁷⁵
 640 rípeusok¹⁷⁶ törzsét se feledd, s kik jégnek a hátán
 élnek, a Maeotis¹⁷⁷ lassú mocsarán amikor fut
 szkíta szekér, se... de mért tartlak fel? Egész keletet hívd
 harcba, fiam, s várost az egész földön, mi behódolt,

¹⁶⁷ Ceraunia vagy Acroceraunia, az épeirosi partvidék hosszában elnyúló sziklás hegyvonulata. Szintén ezzel a névvel illették a Kaukázus északkeleti részét, amely Albániával határos, sőt, olykor az egész Kaukázust is.

¹⁶⁸ Calabria: Itália délkeleti félszigete.

¹⁶⁹ Sason vagy Saso egy kis sziklás sziget volt az Adriai-tengeren, Illyria partjainál, az Acroceraunia-foktól északra, amelyet gyakran látogattak kalózok (ma: Sazan). Az ókori geográfusok eltérően ítélték meg ennek a szigetnek a helyzetét: egyesek, köztük Lucanus is, az itáliaiak közé sorolták, míg mások a görög szigetek közé.

¹⁷⁰ Ti. fiához, Gnaeus Pompeiushoz.

¹⁷¹ Folyó Ázsiában.

¹⁷² A kis-ázsiai Kilikia tartomány kalóz népe (vö. 147. lábjegyzet).

¹⁷³ Ezek a fejedelmek, Ptolemaiosz, Tigranes (Mithridatész veje és szövetségese) és Pharnakész (Mithridatész fia, akit Caesar győzött le) Pompeiusnak tartoztak egyiptomi, örmény, illetve boszporuszi királyságukért.

¹⁷⁴ Tartomány Kis-Ázsia északkeleti részén (ma: Örményország).

¹⁷⁵ Tartomány Ázsiában, a Fekete-tenger déli partvidékén.

¹⁷⁶ Rhipaios félig mesés hegység a föld legvégső északi vagy nyugati felén, feltehetően az uráli hegylánc egyik nyugati ága volt. De összefoglaló néven rípeusoknak nevezték a Skythia északi részén élő népcsoportokat is.

¹⁷⁷ Ti. az Azovi-tenger, amelyről úgy tartották, hogy amikor befagyott, a szkíta nomád törzsek szekereikkel átkeltek rajta.

- szíts fel; arassa a táborom ismét mind a babért le!
- 645 És titeket, latin évkönyvet kiknek neve díszít,¹⁷⁸
 Épeirosba¹⁷⁹ az északi szél vigyen, onnan a grájok¹⁸⁰
 és macedónok földjein át toborozzatok újabb
 hadsereget, míg tél van s béke!” Beszért, s a parancsát
 mind teszik: elhagyják öblös bárkáik a partot.
- 650 Ámde mivel nem tűri a békeidőt, s ha sokáig
 hallgat a fegyvere, és mert tudja: szerencse szeszélyes,
 Caesar elindul apósa után, s a nyomába szegődik.
 Más többet nem akarna, ha ellent megfutamítva
 oly sok várost és várat megvenne egyetlen
- 655 ostromban, s harcnak földjé gyanánt az ölébe
 hullna a föld feje, Róma; de Caesar képtelen ülni:
 azt hiszi, semmit sem tett, míg van tennivalója;
 üldözi féktelenül, bár Hesperíanak egésze
 már az övé: míg Magnus a végső partjainál van,
- 660 fáj neki, mert osztoznia kell vele. Azt sem akarta,
 hogy nyílt tengeren ellensége bolyongjon, ezért hányt
 habja közé köveket, síkját elzárva előle.
 Ám nevetett csak e megfeszített munkán a falánk hab:
 minden kő fövenyébe merült, és torka hegyet nyelt.
- 665 Mintha lebukna az Éoli-tengernek¹⁸¹ feneketlen
 habja közé a hatalmas Eryx,¹⁸² s nem nyúlna ki szirtje
 egy sem a vízből, vagy Gaurusnak¹⁸³ hogyha letépett

¹⁷⁸ A rómaiaknál minden évben feljegyzéseket készítettek a fontosabb közéleti eseményekről. Ezeket a könyveket *fastinak* nevezték; és mivel a *consulokat* január első napján választották meg, az adott évet mindig az éppen hivatalban lévő *consulok* nevével fémlelték.

¹⁷⁹ Görögország nyugati tartománya.

¹⁸⁰ A görögök régebbi és inkább költői elnevezése.

¹⁸¹ Aiolia, a Lipari-szigetek egyike a Tirrén-tengerben, Szicíliától északra, ahol Aiolos, az istenek által kedvelt szelek ura élt.

¹⁸² Magas hegy, ill. város Szicília nyugati partján, amelynek csúcsán egy híres, Venusnak szentelt templom állt (ma: Monte Erice).

csúcsa Avernus¹⁸⁴ legmélyebb bugyrába zuhanna.
 Minthogy ilyen nagy súlyt víz nem bír tartani, szólt, hogy
 670 vágjanak erdőket ki, s kössék össze kötéllel
 törzseiket, s lássák el erős vasalással a művet.
 Gőgös Xerxés is, mondják, efféle utat vert
 tengeren át,¹⁸⁵ s hidakat nem félt ékelni merészen
 Ázsia és Európa közé, s Séstos meg Abúdos¹⁸⁶
 675 közt se; sebes Helléspontos¹⁸⁷ vizein mikor átkelt,
 vásznait és sajkáit Athos¹⁸⁸ gyomrába bevitte,

¹⁸³ Egy Campaniában található vulkanikus eredetű hegyvonulat tagja, amelynek nyugati része Gaurus, a keleti Massicus, az északi pedig Falernus néven volt ismert (ma: Monte Gauro v. Monte Barbaro).

¹⁸⁴ Egy krátertő Campaniában, Cumae-hez közel egy meredek, vulkanikus vidéken, sűrű erdővel borított dombok között. Vízének kénes kigőzölgései olyan erősek voltak, hogy állítólag megölték azokat a madarakat, amelyek megpróbálták átrepülni fölötté (innen a neve is, amelynek jelentése: 'madártalan'). A mitológia szerint itt volt az Alvilág egyik bejárata, itt volt Hekaté (a varázslás és bűvölés alvilági istenasszonya, a lelkek országának réme) ligete és a cumaei sybilla barlangja is (ma: Avernói-tó).

¹⁸⁵ Xerxés, perzsa király, Dareios és Atossa fia, amikor Európát megszállta, csónakhidat veretett a Helléspontoson át, Séstos és Abúdos között (vö. 186. lábjegyzet), ahol a szoros körülbelül egy mérföld széles volt. Miután az első hidat egy vihar tönkretette, a király levágatta a főmérnökök fejét, majd megparancsolta, hogy korbácsolják meg a tengert és dobjanak bele bilincseket. Ezután egy új hidat építettek, amely kettős hajósorból állt.

¹⁸⁶ Héró és Leandros szerelméről elhíresült települések: Séstos és Abúdos átellenben fekvő városok a Helléspontos két partján. Egy Aphrodité-ünnepen az abúdosi Leandros beleszeretett a mesés szép séstosi papnőbe, Héróba, aki magányosan élt egy tengerparti sziklatoronyban. A szerelmeseket ugyan elválasztotta a tenger, napnyugtát követően azonban Leandros minden éjjel átúszott a kedveséhez. Titkos szerelmüknek végül egy viharos téli éjszaka vetett véget. A történetet bővebben ld. Muszaiosz 5. században keletkezett költeményében (Muszaiosz, *Héró és Leandrosz*), továbbá Ovidius hősnő-leveleiben (Ov. *Her.* 18, 19).

¹⁸⁷ Helléről elnevezett tengerszoros Európa és Ázsia között, aki a mitológiában Athamas boiótiai király és Nephelé lánya, valamint Phrixos nővére volt. Hogy mostohaanyja, Inó üldözésétől megszabaduljon, fivérével egy aranygyapjas kecskebakon Kolkhisba akart menekülni, de a tengerbe zuhant, amelyet róla Helléspontosnak neveztek el (ma: Dardanellák).

- s nem félt Eurustól, se Zefírtól.¹⁸⁹ Így tömi száját
 is be liget hullása a mélynek; majd a magas mű
 halmán hab ringatja sudár tornyok sokaságát.
- 680 Magnus látva, hogy új földtől fuldoklik a tenger
 torka, szivét keserű gondokkal nyugtalanítja:
 tengeren át mint nyisson utat, s vigye rá ki a harcot?
 Sok-sok sajka, feszült kötelekkel, a déli szelektől
 hajtva a torlaszon át szétzúzza a tengeri gátnak
- 685 csúcsait, és helyet készít gályák fenekének;
 s izmos kar forgatta hajítógép a sötétben
 sístergő fadarabkákat vet. Amint a szökésre
 volt lehetőség, elrendelte a társainak, hogy
 matrózlárma ne keljen a parton, sem csiga-kürt ne
- 690 mondjon időt, s ne vezényeljen tengerhez a zengő
 érc ki hajóst. Az utolsó kört megkezdte a Szűz¹⁹⁰ már,
 s sajkáik, míg várt Nap felkeltére a Mérleg,
 akkor csendben eloldották. És hallgat a horgony,
 míg a homok sűrű fogságából kiszakasztják;
- 695 és míg hajlik az árbocrúd, s míg felkel a délceg
 szálfá, a kormányzók a hajón hallgatva remegnek,
 s csimpaszkodva ereszti le matróz mind a vitorlát,
 s nem rázzák az erős kötelet, levegő se susogjon.
 És a vezér hozzád könyörög, Fortuna: ha tiltod
- 700 Ítaliát megnyernie, hát engedd legalább, hogy
 elveszthesse. Kegyetlen a Sors: zúg szörnyen a tenger,
 míg a hajóorrok hasogatják, habzik a hullám,
 s kék mezejét gályák raja míg felszántja, a mélység
 [áradatával tajtékzón csapkodja a partot].

¹⁸⁸ Hegy Makedónia keleti partján. Utalás arra a csatornára, amelyet Xerxés vágatott az isthmosi Athos-hegyen át, Makedónia és Thrákia határfolyójától, a Strymóntól a Khal-kidiké-félszigeten lévő tengerparti városig, Toronáig, hogy flottája áthaladhasson rajta.

¹⁸⁹ Nyugati szél, amely Itáliában enyhe időt hoz.

¹⁹⁰ A nap és az év időpontja alapján arra következtethetünk, hogy reggel, napfelkelte előtt, körülbelül szeptember elején járunk; bár a történettudósok szerint Pompeius hajózása a napfelkelte előtti sötétben történt.

- Nyílnak az ajtók hát, amiket feltár a szerencse
 705 fordultával a város, a fal sem akasztja az ellent:
 fut fejvesztve a rév görbült szarvának a mentén
 partra, dühöng, hogy a flotta a tengert már le is érte.
 Ah, szégyen! Magnus menekül, s mindezt kevesellik!
 Bárkákat szűk út enged tengerre kifutni,
 710 szűkebb, mint euboiai¹⁹¹ hullám hol veri Khalkist.¹⁹²
 Itt megakadva az ellenség karmába kerül két
 megcsáklázott sajka, s a harcot a partra kihúzva
 itt vörösül polgárvértől Nereus¹⁹³ legelőszőr.
 Elmegy e két hátsó gályát elvesztve a többi:
 715 mint Pagasai sajkája¹⁹⁴ mikor Phasis vizein dúlt,
 s Kyané¹⁹⁵ sziklait a föld tengerre kiküldte;
 tatját vesztve futott csonkán Argó¹⁹⁶ a hegyektől:
 Symplégas¹⁹⁷ az üres tengerre hiába csapott le,
 s nem mozdult többé. Már jelzi a Nap közeledtét
 720 hajnali fény más színe: a sápadt égnek az alja
 nem pirosul még, ám szomszédcsillag-tüzet elnyel;

¹⁹¹ Sziget az Égei-tengeren, Boiótia partjai mellett.

¹⁹² Több várost is neveztek így, közülük a legismertebb Euboi a legrégebbi és legjelentősebb városa, amely az Euboi (vö. 191. lábjegyzet) és Boiótia közti Euripos-tengerszorosnál, Aulisszal (kikötőváros Boiótiában) átellenben feküdt, és híd kötötte össze a szárazfölddel (ma: Halkída v. Halkisz). A költő a kikötőből kivezető átjárót az Euriposzhoz hasonlítja, amely közismerten nagyon keskeny volt Khalkis közelében.

¹⁹³ Jóstehetségű tengeri isten, Ókeanos és Thetis fia, Dóris férje.

¹⁹⁴ Pagasai tengerparti kikötőváros Thesszáliában, ahol az Argó nevű hajót építették.

¹⁹⁵ A mitológiában Symplégades, két kis sziklasziget a thrákiai Bosporos (Helléspontos) torkolatánál, amelyek a monda szerint mindig összecsapódtak; az Argó hajónak azonban sikerült sértetlenül átkelnie rajta. Iasón és az Argonauták Pagasaiból indultak útnak az aranygyapjú megszerzéséért, és amikor a Symplégadeshez értek a Fekete-tenger bejáratánál, úgy tűnt, hogy közéjük szorulnak, de végül megmenekültek. A sziklák ezt követően csatlódottságukban nem mozdultak többé (vö. 154. lábjegyzet). A történetet bővebben ld. Apollóniosz Rhodiosz *Argonautika*, ill. C. Valerius Flaccus *Argonauticon* c. műveiben.

¹⁹⁶ Az a hajó, amelyen az Argonauták, vagyis a Iasón által vezetett görög hősök Kolchisba hajóztak az aranygyapjúért (vö. 154. és 195. lábjegyzetek).

¹⁹⁷ Vö. 195. lábjegyzet.

és halványul már a Fiastyúk, s lomha szekérrel
 hajtja fejét az Ökörhajtó le ölébe az égnek;
 nagy csillagzatok is tűnnek már, s phoebusi hőtől
 725 fut maga Lucifer¹⁹⁸ is. Te uraltad más viszonyok közt,
 Magnus, a tengert már, amidőn üldözted a rablót
 vízi mezőkön, a tengeren át: sok már diadalmad
 Fortunának. A hitvessel s fiaiddal együtt mész
 harcba, az ősök szellemeit hurcolva magaddal,
 730 s így is erős száműzötként kísérek a népek.
 Távoli tájon, méltatlan fog majd utolérni a végzet.
 Máglyádul nem azért kárhoztat egyiptomi pusztá,
 mert el akarná otthoni sírod venni az isten:
 Hesperiót kíméli. E bűnt egy messzi vidékén
 735 rejti ezért el a Sors a világnak, hogy feketére
 Pompeiusnak vére ne fessen római földet.

¹⁹⁸ „Világosságot hozó.” Venus, illetve az Esthajnalcsillag egyik elnevezése, de a költői nyelvben gyakran jelöli magát a Napot is.